

Univerzita Palackého v Olomouci
Právnická fakulta

Tomáš Petr

Válečný komunismus
Represivní systém sovětského Ruska

Diplomová práce

Olomouc, 2014

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Válečný komunismus- represivní systém sovětského Ruska vypracoval samostatně a citoval jsem všechny použité zdroje.“

V Olomouci, dne 20. 6. 2014 _____

Obsah

Obsah.....	3
Úvod.....	5
1. Historie Ruska	7
1.1. Nástin historie Ruska	7
1.2. Vznik a vývoj bolševické strany	9
1.3. První světová válka a Únorová revoluce.....	10
2. Období válečného komunismu	13
2.1. Obecně k období válečného komunismu	13
2.2. Filozofie válečného komunismu	13
2.3. Říjnový převrat a bolševické převzetí moci.....	15
2.4. Občanská válka	18
3. Aspekty válečného komunismu	23
3.1. Právo	23
3.1.1. Ústavní právo	23
3.1.2. Pracovní právo.....	25
3.1.3. Občanské právo.....	26
3.1.4. Rodinné právo	27
3.1.5. Dědické právo.....	28
3.1.6. Trestní právo	29
3.1.7. Justice	30
3.1.8. Revoluční právní vědomí.....	32
3.2. Opatření válečného komunismu	32
3.2.1. Ekonomika válečného komunismu	32
3.2.2. Pracovní povinnost.....	33
3.2.3. Naturální hospodářství a zásobování.....	35
3.2.4. Průmysl a nacionalizace	36
3.2.5. Organizace zásobování a průmyslu.....	37

3.2.6. Zemědělství a prodravzvorstka	38
3.2.7. Otázka peněz	41
3.2.8. Čeka a Rudý teror	41
Závěr	44
Bibliografie.....	46
Primární zdroje	46
Sekundární zdroje.....	46
Shrnutí.....	49
Abstract	50
Klíčová slova	51
Keywords.....	52

Úvod

Diplomová práce se zabývá obdobím válečného komunismu v Rusku, které je časově ohraničeno od listopadu 1917 do března 1921. Jako počátek se uvádí říjnový bolševický převrat a jako konec desátý sjezd komunistické strany, která rozhodla o uvolnění poměrů a přechodu k Nové ekonomické politice. Období se vyznačuje značnou normotvorbou ve všech oblastech práva a také zaváděním opatření, která se realizovala jako reakce na tehdejší mimořádné situace.

Cílem práce je zhodnocení opatření přijatých v rozhodné době a jejich srovnání s tehdejším právním řádem. Vyhodnocení zavedených institutů bude provedeno ze dvou úhlů, jednak z ekonomického hlediska a jednak z pohledu usurpace moci komunistickou stranou, udržení se u ní a s tímto spojené likvidace opozice a starého pořádku. Dalším cílem je co nejširší popis příčin, jež k tomuto období vedly, průběhu, politického hlediska a stejně tak i důvodů, které vedly k jeho konci.

Dané problematice se věnuje mnoho zdrojů. Ty vznikaly jak v dobách komunistického režimu v zemích pod vlivem Sovětského svazu, tak i v devadesátých letech nebo v demokratických zemích. Převážnou část zdrojů tvoří monografie a sborníky. Zbývající část je pak doplněna primárními zdroji- tehdejšími právními předpisy.

Metoda, která byla užita, je převážně popisná, v některých případech srovnávací, a to zejména při porovnání názorů ve starších a soudobých sekundárních pramenech, a také při analýze právního a faktického stavu.

Práce je členěna do tří kapitol, z nichž první popisuje historický vývoj Ruska, bolševické strany a zapojení Ruska v první světové válce. Druhá se pak obecně věnuje období válečného komunismu, jeho filosofií a událostem pro tuto dobu důležitým. Poslední a nejdůležitější kapitola je jádrem celé práce. Týká se právní normotvorby ve své první části a přijatých opatření v části druhé. V první jsou rozebrány přijaté právní předpisy jednotlivých právních odvětví. Druhá se pak věnuje opatřením přijatým v době války z mimořádných důvodů.

Hypotézy, na kterých je práce postavena, jsou následující. V období válečného komunismu byla přijata řada liberálních právních předpisů, jež se ale neshodovaly se stavem skutečným. Režim přijal množství mimořádných opatření k odstranění opozice, udržení se u moci a k ekonomické obnově. Bolševická strana se pokusila o zavedení socialismu v jeho čiré podobě, přičemž od něj nakonec musela ustoupit. S těmito tezemi souvisí výzkumné otázky, které bude práce řešit. Jsou jimi: Proč byly tehdejší právní předpisy v rozporu s faktickým stavem? Která z přijatých opatření válečného komunismu zafungovala tak, jak její tvůrci zamýšleli, která nikoli a proč? Co vedlo k odstoupení od snahy zavést socialismus?

1. Historie Ruska

1.1. Nástin historie Ruska

Aby se dal ruský stát a jeho právo pochopit a zhodnotit v období válečného komunismu, je třeba je zasadit do souvislostí, a to od samých počátků. Ve zkratce je proto tato část věnována nástinu historie.

Za kolébku ruské státnosti je tradičně považována Kyjevská Rus, avšak prameny jsou pro toto období značně neúplné. Tzv. Normanská teorie má za to, že tamější slovanské kmeny sjednotili Varjagové, vikingští nájezdníci, kteří se do této oblasti dostali po velkých řekách. Je třeba ale zmínit i tzv. Vlasteneckou teorii, která tvrdí, že východní Slované v této oblasti založili stát bez přispění zahraničních vlivů, respektive vliv označuje za zanedbatelný. Roku 882 kníže Oleg sjednotil vzniklá knížectví jako své vazaly. Jako velkokníže kyjevský položil základ prvnímu feudálnímu státu na území, kde žili východní Slované. Byzantská říše i přes svou pozici velmoci bývala Kyjevskou Rusí ohrožována, někdy dokonce i existenčně, a to v dobách jejích vnitřních problémů. Proto, v rámci zachování dobrých vztahů, měl mladý stát velmi dobré obchodní podmínky v té době s jednou z nejvyspělejších civilizací. Toto výhodné postavení ještě více prohloubilo přijetí křesťanství, které probíhalo od poloviny 10. století. Přijetí křesťanství z Východořímské říše nemůže být vnímáno jako izolace od ostatní Evropy, jelikož k Velkému schizmatu došlo až o celé století později. Podřízenost ruské církve vůči Konstantinopoli pokračovala až do roku 1448, kdy se od něj distancovala kvůli smiřování Byzance s Vatikánem. Rozpad Kyjevské Rusi souvisí s vpádem Tatarů a následnou decentralizací státního útvaru na velké množství knížectví, kdy jich do konce 14. století vzniklo kolem dvou set padesáti.

Jednoznačným fenoménem dějin Ruska je jeho podrobení Tatary, jejichž invaze započala v roce 1223. Zlatá horda, jak tatarský chanát označovali Rusové, území vyplenila a až do konce nadvlády v patnáctém století vykořisťovala. Formy výkonu tatarské moci výrazně přesahovaly surovost evropského středověku, ale pro další období setrvaly v Rusku jako obvyklé.

Na počátku 14. století se začaly rodit sjednocující tendence jako snaha zbavit se tatarské nadvlády, případně jako obrana proti tehdy se rozpínající katolické Litvě.

Proces sjednocení ve formě Moskevského státu byl završen asi o dvě století později. Bojem o moc mezi bojary- ruskou šlechtou- na straně jedné a carem na straně druhé bylo poznamenáno 16. a 17. století. Toto období skončilo na počátku století 18., kdy carská moc dosáhla úrovně absolutismu.

Zaostalost Ruska za státy západní Evropy začala v této době prudce vzrůstat, a to jak kvůli dynamickému rozvoji těchto států, tak i vzhledem ke konzervaci poměrů v ruské společnosti. Privilegované vrstvy byly víceméně spokojeny se stávajícím stavem a masové rolnické vzpoury byly vždy krvavě potlačeny. Jediným impulsem pro rozvoj se tak staly spory se sousedy (především se Švédskem a Polskem), kteří existenčně ruský stát ohrožovali. Panovníkem a iniciátorem rozvoje Ruska se na konci 17. století stal car Petr I. Veliký. Jeho reformy byly vnucovány shora. Byly to poznatky, které si sám přivezl z cest po vyspělých zemích a přenesl je do zaostalého státu bez narušení feudálního systému a jeho absolutistického postavení. Dalším významným panovníkem byla Kateřina II.. Usilovala o podporu šlechty a měst a právními akty v roce 1785 jim oktrojovala samosprávné organizace. Dále se zasadila o reformu soudnictví. Jako negativum její vlády bylo faktické zhoršení postavení nevolníků.

Po napoleonských válkách se ruská pozice posílila. Avšak ani to, že se Rusko stalo velmocí, nevedlo k jeho demokratizaci. Výjimkou byl návrh ústavy, který na pokyn cara Alexandra I. vypracoval v roce 1809 Michail Speranskij, jejímž vzorem byl Napoleonský kodex. Pro odpor šlechty a následně i cara byl návrh odmítnut a jeho autor upadl v nemilost. Další výjimkou byli Děkabristé, sbor armádních důstojníků šlechtického stavu. Tento spolek měl za cíl transformovat absolutismus v konstituční monarchii, nebo republiku. Státní převrat byl ale roku 1825 potlačen a účastníci potrestáni. Paradoxem je, že Spranskij, jenž mezitím opět získal místo u dvora, byl předsedou tribunálu vynášejícího rozsudky nad revolucionáři, jejichž plánem bylo nabídnout mu místo ve vládě v případě úspěšného převratu.

Po porážce Ruska v krymské válce bylo jasné, že se musí změnit vnitřní systém státu, pokud má být země i nadále mocností. Státní stimulace průmyslového rozvoje spolu se zrušením nevolnictví byl pro toto základem. Formálně bylo nevolnictví zrušeno roku 1861 manifestem o osvobození rolníků z nevolnictví, ale fakticky přetrvávalo ještě přes dvě desetiletí. V šedesátých a sedmdesátých letech byla zavedena samospráva ve formě zemstev a městských dum. Proběhla také soudní reforma.

Posledním mezičlánkem ruského vývoje před érou, jíž se zabývá diplomová práce, je období konstituční monarchie, která vznikla jako důsledek první ruské revoluce. Říjnový manifest zaručoval občanům základní lidská a občanská práva a také rozšiřoval práva Státní dumy. Duma byla dvakrát, téměř ihned po zvolení, carem rozeznána. Poté v důsledku změny volebního zákona, pak již jen o konformní procarský orgán¹.

1.2. Vznik a vývoj bolševické strany

Předchůdce bolševické strany, Ruská strana sociálně demokratická, vznikla v roce 1903. Stále rostoucí neshody mezi členy (zejména ohledně dalšího směřování a organizace) vedly k rozštěpení strany na vnitřní frakce. Bolševici v čele s Leninem podporovali vznik centrálně řízené strany, jejímiž členy měli být profesionální revolucionáři. Zatímco Martov a Plechanov a jejich menševici byli pro vytvoření široké členské základny. I přes názorové rozdíly však obě uskupení stále zůstaly jedinou stranou.² Umírněnější menševici byli financováni z vlastních zdrojů, tedy členských příspěvků. Bolševikům takové financování nepostačovalo z důvodu nákladných teroristických akcí, které toto křídlo organizovalo. Peníze Lenin získával jednak dary od prominentních ředitelů bank, právníků, inženýrů a jiných osob z vyšších vrstev společnosti, kde sponzoring revolučních stran byl známkou bontonu, ale také bankovními loupežemi a vydíráním. Zahájení první světové války uvítal Lenin s nadšením. Předpokládal, že se proti válce postaví masy dělníků a rolníků a pod vedením sociální demokracie se přemění v revoluci, což se ale nestalo. Navzdory svému přesvědčení o nutnosti revoluce pak už v její vypuknutí příliš nevěřil, když ve svém projevu v Curychu dne 22. ledna 1917 zmínil, že se nejspíše on rozhodující bitvy revoluce nedožije. Jen o měsíc a půl později byl car v Rusku svržen, přičemž u únorového dění nebyl Lenin vůbec přítomen.³ Bolševická strana se osamostatnila v srpnu 1917, a to s členskou základnou pouze 23 600 členů. Od této události se v období válečného komunismu strana rozrůstala co do počtů svých příslušníků a přestala tak být sborem profesionálních revolucionářů. Začal

¹ k historii Ruska blíže např.: ŠESTAKOV, A. V. *Dějiny SSSR*. Praha: Vydavatelství Svazu československo-sovětského přátelství, 1952. ŠVANKMAJER, Milan a kol. *Dějiny Ruska*. 3. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva*. Praha: C. H. Beck, 2000.

² MALIA, Martin. *Sovětská tragédie: Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*. Praha: Argo, 2004. s. 88-89.

³ PIPES, Richard. *Dějiny ruské revoluce*. Praha: Argo, 1998. s. 105 - 115.

převažovat počet dělníků. Již v lednu 1918 bylo členů 115 tisíc, z nichž 60 procent tvořili právě zaměstnanci továren.⁴ Stále více lidí se k bolševikům hlásilo i v dalších letech. Nárůst byl enormní a počet členů stoupal přes 250 tisíc v roce 1919 na 730 tisíc v březnu roku 1921.⁵ Nejdůležitější pozice ve vládě i straně však obsazovali lidé, kteří byli členy strany před rokem 1917.

Organizace komunistické strany byla poměrně demokratická. Místní jednotky vysílaly své zástupce na pravidelné sjezdy, na nichž volily členy ústředního výboru. Nedemokratické prvky však spočívali v cíli a snaze podmanit si moc státní, s nikým se o ni nedělit a tento stav udržet. Řešením se ukázalo vytvoření sovětů, které budou formálně demokratické, ale fakticky budou ovládány bolševiky. Lenin, i když to zpočátku nevyklučoval, nikdy nechtěl vládu tvořenou levicovými stranami.⁶ Jediným řešením pro případné zájemce z řad eserů či menševiků bylo vystoupení ze strany stávající a přidání se ke straně komunistické. V březnu 1919 byly vytvořeny následující stranické orgány. Nejvyšším se stal ústřední výbor. Politbyro řešilo aktuální politické otázky a orgbyro se staralo o členské a personální záležitosti.⁷

Po převzetí státní moci stranou stojí za zmínku velice zajímavá bolševická zahraniční politika, jež měla dvě úrovně. Jednu oficiální, kdy na úrovni sovětské vlády jednali její představitelé s diplomaty druhé strany a druhou neoficiální, stranickou, která vyzývala a podněcovala přímo obyvatele států k připojení se k dělnické revoluci a vybudování světového socialismu. Pokud se zahraniční představitelé tomuto způsobu bránili, nebo se proti němu ohradili, oficiální představitelé Ruska se vyjadřovali ve smyslu, že komunistická strana je osobou soukromého práva a že za toto jednání nemůže nést vláda odpovědnost.⁸

1.3. První světová válka a Únorová revoluce

Když vyhlásilo Rakousko-Uhersko válku Srbsku, cítilo se Rusko povinno s tímto stavem něco dělat, aby neztratilo svůj vliv a prestiž na Balkánském poloostrově. Jeho odpovědí byla mobilizace armády. Do první světové války bylo vtaženo, když nereagovalo na německé ultimátum ukončit srocování armády na jejich společných hranicích, ze dne 30. července 1914. Důsledkem bylo vyhlášení války Německem Rusku následujícího dne. Do 30. října už z mocností proti sobě

⁴ MALIA, Martin. *Sovětská tragédie...*, s. 114.

⁵ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 150.

⁶ tamtéž s. 150.

⁷ tamtéž s. 152.

⁸ tamtéž s. 166.

stály Velká Británie, Francie a Rusko na straně jedné a Německo, Rakousko-Uhersko a Osmanská říše na straně druhé. Carské Rusko nebylo připraveno na dlouhodobou válku. Na základě zkušeností z předchozích let se předpokládal krátkodobý konflikt. Po první mobilizaci mělo Rusko k dispozici šest a půl milionu mužů, ale o téměř o dva miliony méně pušek. Stejný problém byl s nedostatkem munice, která postačovala pouze k prvním měsícům války. Zásobování spojenci bylo ztíženo blokádami ruských přístavů, v Baltském moři německým a v Černém tureckým námořnictvem. Dalším problémem byla nedostatečná infrastruktura, zejména řídká železniční síť a nezpevněné cesty. Přes prvotní úspěchy Rusů se v dubnu roku 1915 přesunula německá pozornost primárně k východní frontě, což bylo důvodem postupné ztráty velké části území a životů na straně Ruska. Ve spojení s tuhou zimou v roce 1917 vedly tyto události k hladu a nespokojenosti obyvatelstva.⁹

Dne 24. února 1917 na 200 tisíc dělníků, demonstrujících v ulicích Petrohradu, započali revoluční dění. To bylo relativně poklidné, nepočítáme-li rabování, a to až do masakru na Znamenského náměstí o dva dny později. Tehdy zahájily vojenské jednotky střelbu do davu. Tato událost zažehla odpor napříč dělnictvem i ozbrojenou posádkou města. Řadoví vojáci odmítali střílet do civilního obyvatelstva a téměř polovina ze 160 tisíc se otevřeně vzbouřila, zatímco druhá polovina zaujala neutrální stanovisko. Na druhé straně zůstaly osamoceny pouhé dva tisíce loajálních vojáků a tři a půl tisíce policistů. Duma utvořila 28. února Prozatímní výbor členů dumy ke znovunastolení pořádku v hlavním městě a k ustanovení vztahů s jednotlivci a institucemi, který byl později přejmenován na Prozatímní vládu. Konkurence soutěžící o moc se ke stejnému datu utvořila jako petrohradský sovět. Byl vytvořen jeho výkonný výbor, známý pod názvem Ispolkom, přičemž nebyla stanovena pravidla pro jeho jednání a ten tak byl nezávislý na shromáždění sovětu. Pod tíhou okolností car 2. března abdikoval ve prospěch svého bratra Michaila. Toho rozhodnutí překvapilo, a proto se rozhodl ihned následující den vzdát úřadu.¹⁰ Prozatímní vláda zrušila se souhlasem Ispolkomu policii a četnictvo. Ty byly nahrazeny občanskými milicemi podřízenými zemstvům a obecním radám. Rovněž odvolala gubernátory a jejich kompetence předala do rukou zemských sněmů,

⁹ k První světové válce podrobněji viz: KEENE, Jennifer D. *World War I*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2006.

¹⁰ ARAGON, Luis, přeložil LIEHM, Antonín, Jaroslav. *Souběžné dějiny: Dějiny SSSR v letech 1917 – 1941*. Praha: Mladá fronta, 1966. s. 50 – 51.

respektive jejich předsedům. Těmito opatřeními se zhroutil systém řídicí administrativu země, jelikož nově pověřené orgány bez relevantních zkušeností nedokázaly situaci zvládat. Vláda vydávala množství právních dokumentů, ale za celých osm měsíců se jí nepodařilo svolat ústavodárné shromáždění, ani přijmout pozemkovou reformu, které by jí mohli poskytnout tolik potřebnou podporu veřejnosti. Už 26. dubna přišla s prohlášením, že není v jejích silách fakticky zemi vést.¹¹

Inspolkom byl obsazen tak, že každá ze socialistických stran (tj. bolševici, menševici a eseři) v něm měla tři křesla. Již od svého vzniku dával jasně najevo, že Prozatímní vláda existuje jen proto, že ji toleruje. Po tom, co se petrohradský sovět změnil na Všeruský sovět zástupců dělníků a vojáků přijetím představitelů armády a sovětů gubernských měst, se změnil i jeho výkonný orgán na Všeruský ústřední výkonný výbor. Nové bylo i jeho obsazení, kdy se celkový počet osazenstva zvýšil na 72. Menševici měli nyní 23, eseři 22 a bolševici 12 členů.¹²

¹¹ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 100.

¹² tamtéž, s. 98.

2. Období válečného komunismu

2.1. Obecně k období válečného komunismu

Válečným komunismem se nazývá období od roku 1917 do roku 1921, kdy byla přijata jednotlivá mimořádná opatření v reakci na zahraniční intervence a občanskou válku. V době prohlášení sovětské republiky za vojenský tábor kontrolovali bolševici pouze centrální část Ruska. Politika válečného komunismu primárně zásobovala válečné snažení rudých v duchu tehdejšího hesla „Vše pro frontu“. Vyhlášena byla branná povinnost, přičemž zbraň dostávali pouze pracující. Ostatní obyvatelé se přiřazovali k jiným pracovním úkolům, které materiálně zabezpečovaly armádu. Hlavními cíli válečného komunismu se stalo zajištění výroby a zásobování pro potřeby fronty, k čemuž sovětská moc přijala řadu opatření. Rozhodlo se o znárodňování průmyslu podle principu od největších postupně k menším podnikům. Zavedlo se státem řízené zásobování a rozdělování potravin, především obilí, včetně nuceného odevzdávání přebytků v zemědělství nad vlastní spotřebu. V obou případech se jednalo o odstranění obchodu jako mezičlánku, jenž svým redistribučním systémem nahrazoval stát. S odstraněním obchodu souvisela menší úloha peněz ještě umocněná inflací vyvolanou extrémním tiskem nových bankovek. Dalším velkým opatřením bylo zavedení pracovní povinnosti veškerých občanů a povolávání celých kategorií pracovníků do práce formou mobilizačních dekretů.¹³

2.2. Filozofie válečného komunismu

V roce 1848 vydal Karl Marx dílo Manifest komunismu. Tím dal vzniknout novému politickému směru, komunismu. V dalších publikacích (především Kapitálu a Mzdě, ceně a zisku) dále rozvíjí své myšlenky. Nabádá ke spojení světového proletariátu, vykořisťovaných dělníků, k třídnímu boji proti kapitalistům. Jeho teorie nadhodnoty spočívá v tom, že zisk, který má vlastník kapitálu z práce dělníka, si přivlastňuje neoprávněně. Jelikož práci odvedl dělník, měl by tento zisk náležet jemu. Další jeho myšlenkou byla představa neustálého třídního boje v rámci historie lidstva,

¹³ VLČEK, Eduard, SCHELLE, Karel. *Právní dějiny 3: Státy střední a východní Evropy*. Brno: Doplněk, 1998. s. 83-86.

kdy jedno období střídá druhé. Takto se vývoj dostal od otrokářské společnosti, přes feudalismus ke kapitalismu. Díky jeho vnitřním rozporům předpovídal jeho zhroucení a vítězství socialismu, čímž měl být vývoj zakončen. Tento nový směr ovlivnil řadu osobností, včetně Lenina. Vzhledem k málo rozvinutému průmyslu tvořilo v roce 1914 většinu obyvatelstva rolnictvo, kolem osmdesáti procent, kdežto dělníků bylo pouze dvě až tři procenta. Stejně tak většina obyvatel bydlela na vesnici, ve městech pouze deset až dvanáct milionů.¹⁴ Marx revoluci předpokládal v rozvinuté industriální kapitalistické společnosti, jako například ve Velké Británii.

Z těchto důvodů potřebovali bolševici komunismus upravit pro specifické ruské poměry. Pod vlivem občanské války vznikla v roce 1919 publikace *Abeceda komunismu* od ruských komunistických filozofů Nikolaje Bucharina a Evgenije Preobraženského. Tato publikace předpokládala likvidaci soukromého vlastnictví a tím i soutěže mezi výrobci zavedením komunistické výroby plně organizované státem. Odbourání tříd tím, že se všichni občané stanou dělníky. V beztřídní společnosti by se tak překonalo napětí mezi vlastníky kapitálu a proletariátem odstraněním prvně jmenované skupiny. Veškerá výroba měla mít jednotný plán a jako celek tvořit spolupracující korporaci všech jejích členů. V systému distribuce počítala zpočátku s odměňováním dle vykonané práce. S postupem času mělo díky uvědomění dělníků o nutnosti a potřebnosti jejich práce docházet k vyšší produktivitě a k rozdělování produktů podle potřeb jednotlivců. S tím souviselo odstranění trhu a peněz, kdy nadále se výroba bude soustřeďovat na potřeby společnosti a nebude jich tudíž potřeba. V plně rozvinutém komunismu měli zmizet úředníci i stát. Aby se dosáhlo této úrovně je podle autorů nutno dostat veškerý majetek a moc do rukou dělnické třídy. Toho je možné dosáhnout zničením starého pořádku formou dělnické diktatury, kdy proletariát, organizovaný komunistickou stranou, pomocí násilí přebere všechnen kapitál. V tomto období dočasného charakteru, je jakákoli jiná třída, zejména buržoasie, vyloučena z podílu na moci, přičemž je počítáno i s jejím nesouhlasem. Teprve až poté co bude odpor rozdrčen, přejde společnost do stavu ideálního komunismu.¹⁵ Tato teorie počítala s naprostým třídním uvědoměním dělnictva a rolnictva, které bude pracovat pro dobro celé společnosti a upřednostní kolektivní prospěch před svým vlastním. Naopak nepočítala s překážkami na straně

¹⁴ MALIA, Martin. *Sovětská tragédie...*, s. 97.

¹⁵ BUCHARIN, Nikolaj, PREOBRASCHENSKY, Evgenij. *Abeceda komunismu*. Chicago: Dělnický kroužek, 1921. s. 53 - 66.

přirozených lidských vlastností jako zahálčivosti a závisti a také s hladem, jenž byl v době zuřící občanské války ve městech všudypřítomný, a jenž od práce odrazoval i osoby vzhlížející k tomuto systému původně s velkou nadějí.

2.3. Říjnový převrat a bolševické převzetí moci

System dvojvládní, který se vyznačoval nejednoznačným vymezením kompetencí, charakterizoval boj o moc mezi Prozatímní vládou a petrohradským sovětem. Bylo jen otázkou času, kdy dojde k vzájemné konfrontaci a úplnému převzetí moci jedné z konkurujících si sil. Z politiky vlády, neřešící pro veřejnost podstatné otázky, nejvíce získávali svými propagandistickými hesly bolševici. Pro její prestiž se jako nutnost ukázalo zaznamenání úspěchu v první světové válce. K ofenzivě se vybrala haličská fronta, kde ruská armáda proti Rakušanům a Maďarům zpočátku vyhrávala, a to až do přeskupení Němců, což znamenalo obrácení průběhu. Z takového stavu těžili komunisté, kteří nabízeli okamžité ukončení bojů. O první pokus převzetí moci se pokusili v červenci, kdy byl ještě překažen. Na Lenina vydala vláda zatykač a ten se uchýlil do ilegality a odešel do Finska.¹⁶ Dalším zásadním zvratem se stal nepovedený puč vrchního velitele ozbrojených sil, generála Kornilova. Jeho požadavky byly následující: demise prozatímní vlády, předání veškeré moci jemu a zavedení stanného práva v Petrohradě.¹⁷ Tyto podmínky nepřijaly ani sověti ani vláda a po krátkém období bojů byla hrozba vojenské diktatury zažehnána. Po Kornilově porážce využili bolševici, ujišťování Leninem o správnosti okamžiku, vzrůstajícího vlivu a dne 24. října 1917¹⁸ zahájili převrat. Rudé gardy vyzbrojené v minulých měsících obsadily důležité body města. O den později byl puč dovršen obsazením Zimního paláce, sídla vlády. Nový význam bolševické strany byl patrný z uspořádání Všeruského sjezdu sovětů dělnických a vojenských zástupců. Nyní měla bolševická strana 390 z 649 delegátů.¹⁹

Po provedeném ozbrojeném puči stál před komunistickou stranou úkol nový, úplné převzetí moci, o niž se nechtěli s nikým dělit. Jako první krok učinili ze sovětů orgány, jež budou postupovat v souladu s vůlí strany. Vytvořením rady lidových

¹⁶ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Lenin: počátek teroru*. Liberec: Dialog, 1996. s. 126 – 127.

¹⁷ REIMAN, Michal. *Ruská revoluce: 23. únor – 25. říjen 1917*. Praha: Naše vojsko, 1967. s. 208-9.

¹⁸ respektive 6. 11. 1917, jelikož v Rusku platil až do 31. 1. 1918 Juliánský kalendář, který za Gregoriánským zaostává o 13 dní. Po dni 31. 1. 1918 následovalo datum 14. 2. 1918, čímž byl kalendář v Evropě a Rusku harmonizován. Data předcházející 14. 2. 1918 jsou v následujících kapitolách zachována dle v Rusku tehdy platného Gregoriánského kalendáře.

¹⁹ VLČEK, Eduard, SCHELLE, Karel. *Právní dějiny 3: Státy střední a východní Evropy*. Brno: Doplněk, 1998. s. 77.

komisařů druhým sjezdem sovětu byl utvořen výkonný orgán státu, jehož předsedou se stal Lenin. Komunistická strana nyní zamýšlela na tento orgán převést i zákonodárnou pravomoc, což učinila vydáním zákona o úpravě postupů pro schvalování a vyhlašování zákonů. Ústřední výkonný výbor měl podle něj tyto zákony ve formě dekretů právo schválit, nebo se zpětnou platností zrušit. Toto opatření vyvolalo 4. listopadu 1917 v ústředním výboru bouřlivou diskuzi o jeho odsouhlasení. Z obavy o výsledek hlasování se Lenin a Trocký rozhodli, že budou o jejich návrhu hlasovat také, proti čemuž neměli členové výboru námitek a hlasování tak skončilo v poměru 25 : 23 pro návrh. Rozhodujícími hlasy se staly právě tyto dva.²⁰ Uvedeným rozhodnutím přišly sověti i jeho výbor o faktické pravomoci a staly se tak orgány konzultativními. Se sjezdem rolnických zástupců další institucí, v níž neměli bolševici většinu, si bolševici také poradili. Sjezd odmítl uznat legitimitu říjnových událostí, a proto se komunisté ve spojení s levými esery rozhodli opustit sjezd a následně jej nechali rozpustit. Zástupci bolševiků a levých eserů se prohlásili za jediné delegáty rolnictva, přičemž se tento orgán později spojil se sovětem dělnických a vojenských zástupců. Volby do ústavodárného shromáždění, které komunisté před říjnem slibovali svým přívržencům, se uskutečnily v listopadu. Zájem o ně byl velký, zúčastnilo se jich kolem 45 milionů voličů. Největší počet hlasů získali s 40,4 procenty eseri následovaní bolševiky s 24 procenty. Konstituční demokracie jako nejsilnější liberální strana získala 4,7 procenta. Ostatní voliči hlasovali pro nejrůznější malé strany, jež se do voleb přihlásily ve velkém množství. Pro bolševiky, i když to z výsledků nevypadá, nedopadly volby vůbec špatně, jelikož většinu hlasů získali ve velkých městech a v armádě, nejdůležitějších ohniscích moci.²¹ Jejich problémem se však stala liberální strana, která se v některých velkých městech dostala před komunisty. Ti se jí proto rozhodli postavit mimo zákon a její představitele zatknout, jako nepřátele lidu. Jiné zdroje uvádějí odlišné výsledky, kdy eseri měli získat 58, bolševici 25, menševici 5 a kadeti a ostatní buržoazní a statkářské strany 13 procent hlasů.²² Dne 5. ledna 1918 se konalo zasedání ústavodárného shromáždění v Tauridském paláci. Sovětským vedením bylo vyhlášeno stanné právo. Kolem místa zasedání se rozmístilo vojsko odpovědné bolševikům, jež mělo za úkol rozehnat případnou demonstraci podporující shromáždění, k čemuž následně došlo.

²⁰ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 153 - 155.

²¹ tamtéž, s. 159.

²² JANÁČEK, František a kol. *V revoluci a po revoluci: Kapitoly z dějin leninské politiky*. Praha: Svoboda, 1967. s. 116.

První jednání tohoto shromáždění se stalo, z důvodu neschválení bolševických zákonů, zároveň i jeho posledním. Následující den jej předseda ústředního výkonného výboru sovětu rozpustil. Tento akt se neseťkal s nikterak velkým odporem veřejnosti. Bolševiky svolaný třetí sjezd sovětů dne 8. ledna 1918 schválil všechna opatření od října přijatá a pasoval se na místo ústavodárného shromáždění. Komunisté zde společně s esery disponovali 94 procenty členů. Na jaře byly vyhlášeny volby do sovětů, kde utrpěla bolševická strana drtivou porážku od eserů a menševiků. S tímto problémem si (ostatně jako vždy, když se jednalo o udržení moc) poradili. Volby, které proběhly, prohlásili za neplatné a vyhlásili nové s tím, že těmto stranám účast zakázali. Tím se zakončil proces ovládnutí veškeré státní moci jedinou politickou stranou. V roce 1921 se k této otázce Lenin vyjádřil následovně: „Naše strana je vládnoucí stranou a rozhodnutí učiněná na stranickém sjezdu jsou závazná pro celou republiku“.²³

Od říjnové revoluce do jara následujícího roku se Rusko potýkalo s velkým množstvím odstředivých tendencí jednotlivých oblastí posílených přijatou deklarací práv národů Ruska, jež zakotvovala právo na sebeurčení národů. Již v prosinci vyhlásilo svou samostatnost Finsko. Následovaly ho další území a dokonce i města převážně v částech země s neruským obyvatelstvem. Uvádí se, že v tomto období existovalo na území Ruska kolem třiceti separatistických vlád.²⁴ Jednotlivé vlády oddělených území v Gruzii, Arménii, Ázerbájdžánu i jinde tiskly i vlastní peníze.²⁵ I když bylo cílem komunistické strany vytvořit jednotný centralizovaný stát, nechala průběh těchto událostí bez povšimnutí, jednak z důvodu podpory rozpadu starého řádu a jednak z faktické nemožnosti s tímto stavem něco udělat.

Lenin se chtěl ihned po říjnovém převratu věnovat výše uvedenému upevňování moci. Na to potřeboval klid, ale ten mu nebyl dopřán kvůli stále ještě trvajícimu zapojení Ruska ve světovém konfliktu. Pro své cíle byl ochoten uzavřít s nepřátelskými zeměmi mír i za nevýhodných podmínek. S tímto názorem se ale neztotožňovali všichni členové strany. Ti poukazovali na možnost likvidace jejich vlády poté, co válka skončí. Obávali se, že imperialistické mocnosti nenechají komunistický stát existovat ze strachu, aby revoluce nepřerostla do dalších států, což ostatně bolševici předpokládali. Tento druhý myšlenkový proud reprezentovali

²³ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 151.

²⁴ tamtéž, s. 153.

²⁵ MOYNAHAN, Brian. *Rusko 20. století: Dějiny slovem i obrazem*. Praha: Svoboda, 1995. s. 109.

především Trocký a Bucharin. Sjezdem sovětů schválený dekret o míru navrhoval válčícím stranám uzavření míru. Vlády dohodových zemí jej odmítly, a proto Trocký informoval Centrální mocnosti o možnosti uzavření separátního míru. Ty na nabídku přistoupily a v Brestu v Litvě, sídle německého velitelského štábu, započaly 1. prosince 1917 mírová jednání. Ze strany Ruska bylo důležité co nejdelší zdržování negociací, aby pokud možno mohli propagandisté na frontě rozdmýchat plamínek revoluce v Německu a Rakousku-Uhersku. Německá strana tyto záměry prohlédla a k uzavření mírových podmínek, které pro sověty znamenaly značné územní ztráty, dala protistraně lhůtu do 17. února 1918.²⁶ Navíc Německo jednostranně uznalo suverenitu Ukrajiny. Jelikož Rusové na dohodu nepřistoupili, obnovily se ke stanovenému datu vojenské operace a bez jakéhokoliv odporu obsazovala císařská armáda ruské území. Z taktických důvodů se přemístilo ústředí moci do Moskvy, nového hlavního města. Pod tíhou okolností a Leninovým oznámením, že pokud na podmínky nebude přistoupeno, pak odstoupí, se vedení strany rozhodlo dle jeho přání. Podmínky míru se nyní ještě zhoršily. Rusko přišlo o Polsko, Finsko, Litvu, Estonsko a Zakavkazsko. Na těchto územích žilo 26 procent obyvatelstva, nalézalo se tu 28 procent průmyslu a 75 procent zásob železné rudy a uhlí. Kromě územních ztrát se musela ruská strana zaručit, že znárodněním nebude dotčen majetek občanů centrálních mocností. Mír byl za těchto podmínek uzavřen 3. března 1918.²⁷ Leví eseři se proti tomu ostře postavili a demonstrativně odešli z vlády, což mělo za následek naprostého monopolu bolševické moci.²⁸ Poté, co státy dohody válku vyhrály, smlouvu ruská strana dne 13. listopadu 1918 odvolala.

2.4. Občanská válka

Už v době před brestlitevským mírem se v okrajových částech Ruska začaly vytvářet ohniska protibolševického odporu. Z těch se později staly tři hlavní fronty, na nichž se v občanské válce bojovalo. Byly jimi severozápadní fronta v Pobaltí, východní fronta na Sibiři a jižní fronta v donské a ukrajinské oblasti. V prvním období, od říjnového převratu do září 1918, kdy ani jedna ze stran neměla dostatek mužů ani prostředků, se linie dosti pohybovala. Boje probíhaly v malých skupinách ozbrojenců, které se přesunovaly po železnicích, obsadily nádraží a posléze i město.²⁹ Odlišit

²⁶ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 165 - 170.

²⁷ VOLKOGONOV, Dmitrij, *Lenin: Počátek...*, s. 159.

²⁸ MALIA, Martin. *Sovětská tragédie...*, s. 127.

²⁹ FIGES, Orlando. *Lidská tragédie: Ruská revoluce 1891-1924*. Praha- Plzeň: Beta, 2000. s. 523.

navzájem příslušníky jednotlivých stran konfliktu nebylo v této době jednoduché, jelikož obě skupiny bojovníků nosily carské uniformy nebo civilní ošacení.³⁰ Na východní frontě svrhl dne 18. listopadu 1918 tamní direktorium admirál Kolčak a stal se tak samozvaným diktátorem, který se se svými politickými protivníky krvavě vypořádal. Významnou silou se v první fázi ukázali čeští legionáři. Po čeljabinském incidentu v květnu 1918, kdy místní sovět uvěznil jejich část pro výtržnosti, se obrátili proti bolševikům a během dvou měsíců s podporou bílých ovládli většinu transsibiřské magistrály.

V reakci na vytváření kontrarevolučních bílých armád se bolševici rozhodli sestavit Rudou armádu tvořenou profesionálními vojáky. Formálně se tak stalo dekretem z 28. ledna 1918. Úkolem byl pověřen Trocký, když se v březnu stal lidovým komisařem pro vojenské záležitosti. Jelikož neměl dostatek zkušených velitelů k vedení vojska, rozhodl se do armády zapojit důstojníky bývalých carských ozbrojených sil. Takto získala nově vytvořená armáda 40 tisíc důstojníků a 250 tisíc poddůstojníků. Tyto, podle komunistů nedůvěryhodné osoby, si režim pojistil hned dvěma způsoby. Jednak si vybírali pouze ty, kteří měli své rodiny na území centrálního Ruska, a tyto rodiny mohly být posléze využívány jako rukojmí³¹, jednak každému veliteli přidělili komisaře, jenž měl za úkol důstojníka zastřelit i v případě pouhého náznaku zrady.³² Rozkazy platily jen v případě, že jej podepsali oba. V armádě panovaly tvrdé podmínky, kdy tresty smrti za zbabělost a dezerci nebyly výjimkou.

Druhá fáze nastala na jaře 1919, kdy jednotky bílých zpočátku postupovaly velmi rychle, a režim bolševické diktatury visel na vlásku. V dubnu 1919 započal Kolčak ofenzívu, jejímž cílem měla být Moskva. Původní plán počítal, že jej z jihu podpoří armáda generála Děnikina, který s útokem začal v květnu. Ten ale později od plánu ustoupil a dobyl východní Ukrajinu s cílem do zimy dojít k Moskvě. Severní fronta pod vedením generála Juděniče se v létě poprvé pokusila dostat do Petrohradu, což se jí nepodařilo ani při obnoveném snažení v říjnu.³³ Z důvodu nekoordinovaných útoků jednotlivých protibolševických armád, a jelikož byl komunistický režim zahrán do malého prostoru, mohl Trocký po železnici přesunovat jednotky z jedné fronty na druhou. Jako první eliminovali rudí na podzim 1919

³⁰ MOYNAHAN, Brian. *Rusko 20. století...*, s. 100.

³¹ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 235.

³² VOLKOGONOV, Dmitrij. *Lenin: Počátek...*, s. 168.

³³ ŠVANKMAJER, Milan a kol. *Dějiny Ruska...*, s. 347-8.

Kolčakovu armáda a její zbytky zahnali za Ural.³⁴ Poté byla jejich pozornost zaměřena na jih, kde Děnikin 13. října 1919 obsadil město Orel a od Moskvy jej tak dělilo pouhých 320 km. Juděnič zatím dotíral na Petrohrad. Po porážce východní armády se situace dramaticky změnila. Posádka rudoarmějců uhájila Petrohrad a severní armáda musela ustoupit. Stejně tak dopadla po obsazení města Kursk bolševiky jihozápadní armáda, která se stáhla k Černému moři. Počátkem roku 1920 vydali Češi komunistům Kolčaka za slib volného průjezdu do Vladivostoku, odkud se lodí dostali do nově vzniklé vlasti. Na jaře 1920 zrušili spojenci blokádu Ruska.

Poslední fáze začala, když se části Děnikinovy armády povedlo evakuovat z Novorossijska na Krym a ten se tak stal poslední baštou odporu. Zbytky vojska přešly pod vedení generála Wrangela, jemuž vlil optimismus do žil vpád Polska na Ukrajinu. To dobylo Kyjev, rozdrtilo tři bolševické armády a zbytky zahnal do Minsku, kde vyjednálo příměří. Po této události se na Krymu nalodilo 250 tisíc vojáků bílých na lodě a opustilo Rusko, čímž občanská válka skončila.³⁵

Velký význam má pro průběh občanské války intervence zahraničních mocností, které jimi sledovaly vlastní cíle. V první fázi (do porážky Centrálních mocností v první světové válce) šlo o znovuotevření východní fronty, přičemž státům dohody nezáleželo, která z politických stran bude u moci. Jakmile již nebyl tento cíl aktuální, Francie i USA od zásahů ustoupily. Cílem Francie bylo zamezení přátelských vztahů mezi Německem a Ruskem, případně i reparace za porušení závazků při vystoupení Rusů z války a nacionalizaci, čímž její ztráty dosáhly značných rozměrů. Po vojenském neúspěchu mezinárodních vojsk v jižním Rusku na jaře 1919 se již soustředila Francie pouze na vytvoření koridoru oddělujícím Rusko a Německo spřátelenými státy. Japonský záměr počítal se zánosem východních teritorií. Spojené státy americké se vměšování účastnily velice neochotně. Jejich pohnutkami bylo zabránění, aby se Němci dostali k zásobám vojenského arzenálu v severních ruských přístavech a také tomu aby Japonci anektovali východní Sibiř.³⁶ Největší podíl na intervenci měla Velká Británie, která armády bílých podporovala až do konce roku 1919. Hlavním zastáncem a navrhovatelem mezinárodního válečného tažení proti bolševikům se stal Winston Churchill, v té době mluvčí opozičních konzervativců. Lloyd George, ministerský předseda koaliční vlády, si nemohl dovolit

³⁴ ŠESTAKOV, A. V. *Dějiny SSSR*. Praha: Vydavatelství Svazu československo-sovětského přátelství, 1952, s. 115.

³⁵ MOYNAHAN, Brian. *Rusko 20. století...*, s. 112-3.

³⁶ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 241-2.

konzervativce ignorovat. Z důvodu narůstajícího odporu veřejnosti proti intervenci se rozhodl pro zapojení jen v nezbytné míře a ihned jak to aktuální stav dění připouštěl, od něj odstoupil.³⁷

Bolševici občanskou válku vyhráli z mnoha důvodů. Mezi hlavní patří jednotné vedení, jež bělogvardějci postrádali. Další rozhodující faktor závisel na hustotě zalidnění a etnickém složení obyvatelstva území, které jednotlivé strany konfliktu ovládaly. Centrální Rusko spravované komunisty mělo kolem 70 milionů obyvatel, zatímco Kolčak, stejně jako Děnikin, operovali v oblastech nedosahujících co do počtu populace ani deseti milionů. Kontrarevoluční vojsko bylo etnicky různorodé, kdy jednotlivé národnostní menšiny, především kozáci, bojovaly pouze, pokud to korespondovalo s jejich cíli. Díky většímu zalidnění se ukázalo sestavení armády pro bolševiky jednodušší. Ta koncem roku 1919 čítala již 3 miliony mužů, zatímco jejich protivníci nikdy, ani v souhrnu, nepřekročili 250 tisíc. Kromě toho se na území ovládaným bolševiky soustředil veškerý válečný průmysl a také vojenské sklady bývalého carské armády. Po ní Rudá armáda zdědila 2,5 milionů pušek, 1,2 miliardy nábojů, 12 tisíc děl a 28 milionů dělostřeleckých patron³⁸. Bílí žádný takový arzenál neměli a museli se spolehnout pouze na to, co jim dohodové mocnosti, zejména Británie, poskytnou.

Ani po občanské válce nebylo režimu dopřáno klidu. Po celé zemi se organizovala povstání. V roce 1919 Grigorjev s 20 tisíci muži zorganizoval vzpouru na Ukrajině. Další 40 tisíc nespokojených anarchistů bojovalo proti rudým pod vedením Machna. Rolnické povstání o síle 40 tisíc ozbrojenců v čele s Antonovem se zrodilo v tamborské oblasti s cílem obnovit ústavodárné shromáždění.³⁹ Nejvážnější hrozbou se ale stala kronšadtská vzpoura, kdy se proti represím a potlačování lidských svobod vzbouřili rudí námořníci, Trockého bývalá chloub. Pevnost asi 30 km od Petrohradu byla vyzbrojena 135 děly, 68 kulometry. Dále měli ozbrojenci k dispozici dvě bitevní lodě, tři křižníky a patnáct dělových člunů. Požadavky stanovili povstalci jednoznačně. Chtěli zajištění svobody projevu a tisku, propuštění politických vězňů a zavedení svobodných odborů. Útok bolševických oddílů o celkové síle 50 000 mužů si na jejich straně vyžádal 20 000 obětí. Přesto se hlavní

³⁷ tamtéž, s. 238-9.

³⁸ PIPES, Orlando. *Dějiny ruské...*, s. 229-30.

³⁹ MOYNAHAN, Brian. *Rusko 20. století ...*, s. 117.

cíl, potlačení vzpoury, setkal s úspěchem.⁴⁰

⁴⁰ MOYNAHAN, Brian. *Rusko 20. století ...*, s. 120-1.

3. Aspekty válečného komunismu

3.1. Právo

3.1.1. Ústavní právo

Za počátky ústavního pořádku sovětského práva se obecně považuje svolání petrohradského sovětu občanů Ruska⁴¹ ze dne 25. října 1917 oznamující svržení prozatímní vlády, převzetí moci a prohlášení o cílech, které bude nová moc prosazovat. Mělo jít o uzavření míru, zrušení vlastnického práva statkářů k půdě, dělnickou kontrolu nad výrobou a vytvoření sovětské vlády.

Dalším právním dokumentem, vydaným tentokrát druhým všeruským sjezdem sovětů dělnických a vojenských zástupců, bylo svolání dělníkům, vojákům a rolníkům.⁴² Tento akt potvrdil výše uvedené cíle, navíc zavázal vládní garnituru ke svolání ústavodárného shromáždění, zajištění potřeb měst i venkova a deklaroval právo na sebeurčení národů obývajících ruské území. Konstatoval, že státní moc přešla do rukou sovětů, které mají zajistit revoluční pořádek. Také vyzval vojsko i občany k bránění revoluce.

Říjnové dekrety- především dekret o půdě a dekret o míru⁴³ dále rozvádějí předchozí dva právní předpisy. Jeden ruší soukromé vlastnictví půdy, druhý navrhuje válečným národům uzavření míru.

Třetí všeruský sjezd sovětů schválil deklaraci práv pracujícího a vykořisťovaného lidu⁴⁴, jehož autoři se inspirovali ve francouzské deklaraci práv člověka a občana. Hlavními body byla federalizace sovětských republik, zamezení vykořisťování lidí, vytvoření beztřídní společnosti a dosažení socialismu ve všech zemích světa. Důležitým bodem se na poli mezinárodního práva jeví jednostranné prohlášení o anulování mezinárodních půjček uzavřených předchozími vládami. Celý dokument se stal součástí první sovětské ústavy schválené sjezdem sovětů dne 10. července 1918.

⁴¹ viz PRŮŠA, Oldřich. *První sovětské ústavy*. Praha: Orbis, 1952. s. 78.

⁴² PRŮŠA, Oldřich. *První sovětské ústavy*. Praha: Orbis, 1952, s. 79-80.

⁴³ tamtéž, s. 81-4.

⁴⁴ tamtéž, s. 95-7.

Samotná ústava je založena na myšlence dočasné diktatury proletariátu s vyloučením podílu na moci určitých skupin osob. Jednalo se o námezdní zaměstnavatele, obchodníky, osoby, které vydělávaly na základě investování vlastního kapitálu, duchovenstvo a další. Tyto osoby nemohly volit ani být voleny ve volbách do sovětů. Volební právo měly nově i ženy. První sovětská ústava se stala na svou dobu velice liberální. Zakazovala diskriminaci, organizovala místní samosprávu, zaručovala právo sdružovací a shromažďovací, svobodu vyznání, projevu a svědomí, bezplatnost vzdělání a rovnost lidí. Zavedla však nerovné volební právo, kdy upřednostňovala dělníky před rolnictvem, respektive města před venkovem, a to kvůli nerovnému poměru zastoupení v nejvyšším orgánu- Všeruském sjezdu sovětů.⁴⁵

První sovětská ústava ve své třetí části zahrnovala organizaci státní moci. Nejvyšším orgánem prohlašovala Všeruský sjezd sovětů dělnických, rolnických, rudoarmějských a kozáckých zástupců. Svoláván měl být nejméně dvakrát do roka. V období mezi sjezdy byl nejvyšším orgánem Všeruský ústřední výkonný výbor sovětů, jemuž článek 31 přiznával nejvyšší zákonodárné, nařizovací a kontrolní pravomoci. Funkci vlády plnila Rada lidových komisařů skládající se z 18 specializovaných lidových komisariátů.⁴⁶ Zákonem o úpravě postupů pro schvalování a vyhlašování zákonů, který Ústřední výkonný výbor schválil 4. listopadu, na ni přešla i zákonodárná moc, kdy mohla formou dekretů přijímat všeobecně závazné právní akty.⁴⁷ Místní organizace moci se dělila na sjezdy oblastních, gubernských, újezdních a volnostních sovětů. Tyto sjezdy pak volily své výkonné orgány, výkonné výbory.⁴⁸

Dekrety a dokonce i ústava měly proklamační charakter. Vzhledem k realitě, jež v tuto dobu probíhala, byly populistické a jejich mnohá ustanovení nebyla nikdy fakticky naplněna. Sovětská moc potřebovala podporu obyvatel a zajišťovala si ji právě sliby. Rolníkům šlo především o půdu, dělníkům pak o pracovní dobu a náležitou odměnu za práci. Toto si nová moc dobře uvědomovala a dokázala toho využít ve svůj prospěch, ačkoliv si musela být vědoma toho, že v době ekonomické krize a za války nelze tyto sliby splnit. Pokud ale chtěla nová vláda uspět a nenechat

⁴⁵ PRŮŠA, Oldřich. *První sovětské...*, s. 101–27.

⁴⁶ PRŮŠA, Oldřich a kol. *Dokumenty ke studiu sovětského státu a práva*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. s. 34–6.

⁴⁷ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 154–5.

⁴⁸ PRŮŠA, Oldřich. *Dokumenty ke studiu...*, s. 39.

revoluci vyhasnout v jejích prvních letech, stala se pro ni propagandistická hesla a populistické zákonodárství dobrým tahem, který na velkou část obyvatel zapůsobil.

3.1.2. Pracovní právo

Sovětské právo chápalo pracovní právo jako samostatné odvětví, a proto jej vydělilo od práva občanského.

Prvními právními prameny v oblasti pracovního práva přijatými revoluční mocí, schválila jako dekrety Rady lidových komisařů, a to již 11. listopadu 1917. Stanovovaly maximální pracovní dobu za dvacet čtyři hodin v délce osmi hodin a za týden v délce čtyřicet osm hodin. Zakazovaly zaměstnávat děti mladší čtrnácti let a také zakazovaly noční práci žen a mladistvých do šestnácti let. V dalším dekretu vydaném v prosinci, se zakotvilo sociální pojištění pro případ nemoci a nezaměstnanosti. V červnu se pak schválilo nařízení obsahující právo na čtrnáctidenní placenou dovolenou.⁴⁹

Základním pramenem pracovního práva, který přejal instituty vydaných dekretů a ještě přidal zaměstnancům další oprávnění, se stal kodex zákonů o práci z roku 1918. Jednalo se o první zákoník práce na světě. Jako jednu z nejdůležitějších zásad pro přežití komunismu v Rusku zakotvil pracovní povinnost občanů od šestnácti do padesáti let, ale na druhou stranu také právo na uplatnění práce podle svého oboru a na přiměřenou odměnu pracovníka stanovenou tarifními řády. Z pracovní povinnosti osvobodil osoby práce neschopné. Dočasně pak osvobodil osoby dočasně práce nezpůsobilé, ženy v době osm týdnů před a osm týdnů po porodu a žáky všech škol. Byla stanovena pracovní doba osm hodin denně, sedm hodin v případech noční práce a stejně tak pro osoby mladších osmnácti let a ve zvláště obtížných nebo zdraví škodlivých odvětvích šest hodin. Práce přesčas mohla být stanovena pouze v taxativně vymezených případech, přičemž mužům a ženám mladších osmnácti let byla zakázána bezvýjimečně. Zaměstnavatele v nařizování přesčasové práce kodex také omezoval, a to maximálně padesáti dny v roce. Další výhodou pro pracovníky se stala povinnost zaměstnavatele na poskytnutí přestávky v délce půl až dvě hodiny nejpozději po čtyřech odpracovaných hodinách, dále nárok zaměstnance na nepřetržitý odpočinek v délce minimálně

⁴⁹ MEČL, Josef, ZDOBINSKÝ, Stanislav. *Právo v revoluci*. Praha: Lidové nakladatelství, 1970, s. 127.

čtyřicet dva hodin za týden a také právo na dovolenou v délce jeden měsíc při nepřetržitém zaměstnání po dobu jednoho roku.⁵⁰

Jak vyplývá z výše uvedeného, pracovní právo zpracovala státní moc z formálního hlediska jako velmi přívětivé pro zaměstnance, a to jak v porovnání s předcházejícím stavem tak i v případě srovnání se zahraničními právními řády. Bohužel v době válečného komunismu (jako důsledek militarizace práce a naturálního hospodářství) nedošlo k materiálnímu naplnění přijatých právních předpisů. Fakticky se tak nerealizovaly výdobytky, které zaměstnancům zaručoval zákon, a ty zůstaly pouze na papíře.

3.1.3. Občanské právo

V období válečného komunismu ustoupily občanskoprávní vztahy do pozadí. Jedním z hlavních cílů socialistické revoluce bylo zrušení soukromého vlastnictví a likvidace kapitálu v soukromých rukou. Již dekretem o půdě z října 1917 se zrušilo vlastnictví k půdě. Ta se vyvlastňovala bez náhrady a následně se dávala do užívání malým rolníkům. Nacionalizace průmyslu a zemědělství je pak rozvedena v kapitolách níže. Dalším dekretem -o zrušení práva soukromého vlastnictví nemovitostem ve městech- ze dne 20. srpna 1918 se ve městech s více než deseti tisíci obyvateli převedly do státního vlastnictví budovy v hodnotě stanovené místními sověty. Fakultativně mohlo být vlastnictví převáděno i ve městech menších. Nařízení lidového komisariátu spravedlnosti ze září téhož roku zakazovalo kupní smlouvy, jejichž předmětem byly budovy na zemědělských pozemcích. Vlastníky těchto budov mohli nadále být pouze osoby, které měly užívací právo k danému pozemku. Jako důsledek obcházení zrušení dědění, darováním ještě za života, se na jaře 1918 přijal dekret zakazující darování majetku v hodnotě převyšující částku deset tisíc rublů.⁵¹

Specificky byla upravena základní občanská práva. Jedním z prvních aktů byly zrušeny stavy a občanské hodnosti, čímž privilegované vrstvy obyvatel ztratily výhody. Zrovnoprávnění obyvatel pokračovalo postavením ženy na úroveň muže, rovným postavením národů žijících na území Ruska a také zaručením svobody vyznání a svědomí. Z rovného postavení se vylučovaly některé skupiny osob, u nichž se sovětská moc obávala, že by mohly mít negativní vliv na budování socialismu zbrzdujícími tendencemi. Jednalo se o církevní hodnostáře, vlastníky kapitálu,

⁵⁰ PRŮŠA, Oldřich a kol. *Dokumenty ke studiu...*, s. 218 – 222.

⁵¹ MEČL, Josef, ZDOBINSKÝ, Stanislav. *Právo v revoluci...*, s. 114.

obchodníky a další. Tyto osoby se nemohly ucházet o podíl na politické moci. Koncept občanských práv byl v této době chápán jako kolektivní, nikoli jako osobnostní. Proto mohla být osoba zbavena občanských práv, pokud by jejich výkonem mohla ohrozit cíle revoluce nebo zájmy rolnických a dělnických skupin obyvatelstva. Toto plně reflektuje článek číslo 28 Ústavy, který stanoví: „Řídíc se zájmy dělnické třídy jako celku, zbavuje Ruská socialistická federativní sovětská republika jednotlivé osoby a jednotlivé skupiny práv, jichž užívají ke škodě zájmů socialistické revoluce.“⁵²

3.1.4. Rodinné právo

Zásadní změny se dočkalo rodinné právo v důsledku odlučky státu od církve na ústavní úrovni dekretem o odluce církve od státu a školy od církve.⁵³ V předrevoluční době měla církev velký vliv na manželské a rodinné vztahy, zejména proto, že neexistoval občanský sňatek.⁵⁴ Ten zavedla nová moc jako jeden z prvních institutů dekretem o občanském sňatku, dětech a vedení matrik v prosinci 1917.⁵⁵ Nově mohlo být manželství uzavíráno pouze jím a jako jediný jej stát uznával. Ve stejném měsíci byl přijat další, tentokrát dekret o rozvodu⁵⁶. Rozvod manželství se zjednodušil, jelikož byla odstraněna většina překážek, které mu bránily, a nově záleželo pouze na vůli manželů.

Již v říjnu roku 1918 bylo rodinné právo kodifikováno rodinným zákoníkem.⁵⁷ Materiálně obsahoval výše uvedené dekrety a přidával další práva a povinnosti. Postavení muže a ženy v manželství se stalo rovnoprávným, věková hranice pro vstup do manželství se stanovila na osmnáct let u mužů a šestnáct let u žen s výjimkou zakavkazské oblasti, kde byla nižší (šestnáct a třináct let věku). Zmenšil se okruh příbuzných, se kterými osoba nemohla vstoupit do manželství a zavedla se vyživovací povinnost mezi manžely. Vznikem manželství nevznikalo společenství majetku, svazek byl nyní chápán pouze jako osobní vztah. Kodex obsahoval poučení o tom, že církevní sňatek nemá žádné právní účinky, čímž zákonodárce reagoval na stále časté uzavírání manželství před orgány církve, a to především na vesnicích. Zákon zrovnoprávnil postavení manželských a nemanželských dětí a stanovil

⁵² KRECHLER, Vladimír a kol. *Sovětské ústavy*. Praha: Svoboda, 1979, s. 32.

⁵³ viz PRŮŠA, Oldřich. *První sovětské...*, s. 90-2.

⁵⁴ MEČL, Josef, ZDOBINSKÝ, Stanislav. *Právo v revoluci...*, s. 131.

⁵⁵ viz PRŮŠA, Oldřich a kol. *Dokumenty ke studiu...*, s. 191-3.

⁵⁶ viz PRŮŠA, Oldřich a kol. *Dokumenty ke studiu...*, s. 190-1.

⁵⁷ viz PRŮŠA, Oldřich a kol. *Dokumenty ke studiu...*, s. 193-203.

vyživovací povinnost mezi rodiči a dětmi. Naproti tomu zakázal osvojení z důvodu častého zneužívání, kdy osvojitelé často osvojené dítě využívali jako pracovní sílu. Zajímavě byla řešena otázka určování otcovství a materiální zabezpečení matky a dítěte. Svobodná těhotná žena měla povinnost nejméně tři měsíce před porodem oznámit matričnímu úřadu otce, ten se pak postaral o jeho vyrozumění. Domnělý otec pak měl právo do dvou týdnů vyvolat soudní spor o popření tvrzení matky. Soud rozhodl v řízení o otcovství a jeho vyživovací povinnosti. Pokud se v průběhu řízení ukázalo, že matka měla v době početí intimní vztahy i s jinými muži, soud je přizval jako účastníky řízení a všem uložil povinnost podílet se na nákladech spojených s porodem a výživou dítěte, přičemž otcovství v tomto případě neurčil.

Celé rodinné právo se tak stalo velmi liberální a pokrokové, postavené na demokratických principech. Kladlo důraz na zrovnoprávnění ženy, jež byla do přijetí těchto právních předpisů existenčně závislá na muži, jelikož všechny majetek rodiny patřil jemu, jako její hlavě. Při studiu dokumentů lze také vidět důslednou ochranu zájmů dítěte. Ty se odrážejí i v předpisech jiných právních odvětví, zejména pracovního práva.

3.1.5. Dědické právo

Dekret o zrušení dědictví ze dne 27. dubna 1918 ve svém prvním článku stanoví: „Ruší se dědění jak ze zákona, tak i z církevní závěti. Po smrti majitele se jmění, které mu náleží, stává státním majetkem RSFSR.“⁵⁸ Dekret primárně mířil proti vlastníkům většího množství kapitálu a proti soukromému vlastnictví jako celku. To mělo být postupně nahrazeno vlastnictvím kolektivním. Zrušení dědictví nebylo komplexní, už i dekret obsahoval ustanovení, dle něhož majetek zemřelého v hodnotě do deseti tisíc rublů (pokud se skládal z usedlosti, domácího zařízení a výrobních prostředků) přecházel do přímé správy jeho příbuzných. Tito příbuzní neměli k věci vlastnické právo, ale pouze držbu, avšak mohli s ním jako vlastníci disponovat, a to včetně zcizování.⁵⁹ Jako problém se projevila ona částka omezující převod majetku do správy z důvodu v době válečného komunismu nastartované hyperinflace, kvůli níž se rozhodná částka po určité době stala krajně nedostatečnou. Na to reagoval Lidový komisariát pro spravedlnost vydáním instrukce s pokynem, aby místní sovět povoloval dispozice s majetkem vyšším za podmínky, že byl získán

⁵⁸ PRŮŠA, Oldřich a kol. *Dokumenty ke studiu...*, s. 146.

⁵⁹ MEČL, Josef, ZDOBINSKÝ, Stanislav. *Právo v revoluci...*, s. 136.

prací. Dekret dále zajišťoval výživu pozůstalých po zemřelém, kteří ji potřebovali, z jeho majetku, jenž nepřešel do jejich dispozice. Výživa se poskytovala předkům, potomkům, sourozencům a manželovi po zemřelém, pokud byli práce neschopní, nebo nedosahovali životního minima. Předpis počítal s tímto řešením, jako dočasným, a to do přijetí dekretu o všeobecném sociálním zabezpečení. Zrušení dědění se nakonec ukázalo jako krok špatným směrem a dekret se již v roce 1922 zrušil.

3.1.6. Trestní právo

Oblast trestního práva upravovalo sovětským zákonodárství nejméně. Dalo by se předpokládat, že jelikož dekret o soudu číslo jedna povoloval aplikaci předpisů svržených vlád, pokud neodporovaly revolučnímu právnímu vědomí, budou tak soudy v rámci trestního práva soudy činit.⁶⁰ Logický předpoklad se ale nenaplnil a v praxi se tyto předpisy neužívaly, což znamenalo naprostou diskontinuitu trestního práva. Sovětské trestní právo nebylo až do roku 1922 kodifikováno. Skutkové podstaty jednotlivých trestných činů obsahovaly normy napříč celým právním řádem, přičemž se vyznačovaly obecností a zásadně neobsahovaly druh a výši sankce. Tato velká volnost soudcovského rozhodování, jehož jediným korektivem bylo revoluční právní vědomí, vedla k problémům nejednotnosti rozhodovací praxe a k právní nejistotě. Markantní rozdíly se nejvíce projevily při pohledu na ukládání sankcí lidových soudů na venkově a ve městech, kdy soudy na vesnicích ukládaly za majetkovou trestnou činnost tresty v průměru sedminásobně vyšší než ve městech⁶¹. Poměrně časté amnestie se staly problémem přetrvávajícím po celou dobu občanské války. Na jedné straně vedly k tomu, že potencionální pachatelé spoléhali na to, že pokud spáchají nějaký trestný čin, nebudou potrestáni, respektive při uložení trestu v nějaké délce nebude vykonán celý. Na druhé straně vedly k ukládání vysokých, případně neobvyklých trestů tak, aby se na pachatele případná amnestie nevztahovala.

Významný dokument pro oblast trestního práva- vedoucí zásady- vydal lidový komisariát spravedlnosti 12. prosince 1919.⁶² Hlavním kritériem pro určení míry represe se stala sociální nebezpečnost pachatele. Ta byla soudy interpretována

⁶⁰ MALÝ, Karel. *Prameny ke studiu dějin státu a práva socialistických zemí: Část I. SSSR 1917 – 1945*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977. s. 23-4.

⁶¹ MEČL, Josef, ZDOBINSKÝ, Stanislav. *Právo v revoluci...*, s. 107.

⁶² PRŮŠA, Oldřich a kol. *Dějiny sovětského státu a práva*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. s. 73-4.

velmi široce na základě revolučního právního vědomí jako jediného omezení při soudním rozhodování. Vedoucí zásady nahrazovaly obecnou část trestního práva. Obsahovaly definici trestného činu, stádia trestné činnosti, polehčující a přitěžující okolnosti, účastenství a neobvyklý, pouze příkladný výčet trestů. Stanovovaly účel trestu jako ochranu společenského řádu před osobou pachatele. Při ukládání trestu měl soud přihlížet k třídě, v níž pachatel žil. Trest se měl zvolit účelný, zakazovaly se však pro pachatele trýznivé nebo ty způsobující mu zbytečné utrpení. Soudy nově musely brát při rozhodování v úvahu, zda trestný čin spáchal člen majetné vrstvy v úmyslu zachování, obnovení nebo získání majetkového prospěchu, nebo nemajetný z důvodu hladu a nouze.⁶³ Revoluční právní vědomí a svědomí vneslo do rozhodování soudů právní nejistotu a popřelo základní zásady trestního práva *Nullum crimen sine lege* a *Nulla poena sine lege*.

3.1.7. Justice

Jelikož se sovětská moc potřebovala opřít o soudnictví jako o svůj loajální aparát, započala s jeho organizací velmi rychle, téměř ihned po převzetí moci. Jako první byl v této právní oblasti přijat dekret o soudu a to dne 22. listopadu 1917.⁶⁴ V první řadě se jím zrušily soudy předchozího režimu a stejně tak i soudní vyšetřovatelé, prokurátorský dozor, soukromá advokacie a stávající vyšetřovací komise. Zavedly se místní soudy, které rozhodovaly ve věcech občanských s předmětem nepřesahující hodnotu tří tisíc rublů a v trestních věcech pokud horní hranice trestného činu nepřesahovala dvě léta. Účastník řízení mohl podat odvolání, pokud nešlo o bagatelní věc do hodnoty jednoho sta rublů nebo trestu odnětí svobody do sedmi dní, a to formou žádosti o kasaci. Pokud věc přesahovala výše uvedená kritéria, byl příslušný okresní lidový soud. Zvláštní věcnou působnost měly revoluční tribunály, které rozhodovaly v trestních věcech proti revoluci a dále ve věcech drancování, loupeží, sabotáží a trestných činů stanovených skupin osob, zejména obchodníků, průmyslníků a úředníků. Revoluční tribunály se dělily podle své specializované věcné příslušnosti na obecné, vojenské, vojensko-železniční a speciální, pro případy spekulace. Dekrety o soudech číslo dva a tři obsahovaly konkretizaci věcné příslušnosti, zásady rozhodování v kasačním řízení, dále rozváděly zásady rozhodování dle revolučního právního vědomí a svědomí. Zvýšila

⁶³ MALÝ, Karel. *Prameny ke studiu...*, s. 65-8.

⁶⁴ PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny státu a práva socialistických zemí I.: Dějiny státu a práva SSSR 1917 – 1945*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975, s. 66.

se věcná příslušnost místních soudů v trestních věcech a to na horní hranici do pěti let. Dále zakotvovaly základní zásady procesního práva: veřejnosti, senátního rozhodování, lidových přisedících, právo na obhajobu a volného hodnocení důkazů. Podrobnější procesní úpravu zajišťovala instrukce lidového komisariátu spravedlnosti o organizaci a činnosti místních lidových soudů.⁶⁵

Dalším procesním pramenem práva se dne 30. listopadu 1918 stal řád o lidovém soudu RSFRS⁶⁶, jímž byly zřízeny lidové soudy. Ty od tohoto okamžiku rozhodovaly ve všech věcech, které nepatřily do působnosti revolučních tribunálů. Kasační stížnosti proti rozsudkům lidových soudů projednávali gubernské rady lidových soudů.

Organizace a působnost revolučních tribunálů upravoval od 12. dubna 1919 řád o revolučních tribunálech, jenž nahradil veškeré dřívější právní předpisy. Proti jejich rozsudkům bylo možné podat kasační stížnost, kterou projednával Kasační tribunál při VÚVV. Dále byl zřízen Nejvyšší revoluční tribunál, projednávající nejzávažnější kontrarevoluční případy. V roce 1921 došlo ke sloučení specializovaných revolučních tribunálů, přičemž nadále existoval již jen všeobecný, na nějž přešla veškerá působnost zaniklých.

Dalšími nově vzniklými orgány se staly dělnické disciplinární soudružské soudy, a to schválením řádu dne 14. listopadu 1919. Tyto se ustanovily za účelem zvýšení pracovní disciplíny, produktivity práce, účelného využívání zdrojů a pracovních sil. Projednávaly porušení právních předpisů vztahujících se k pracovní disciplíně, k tarifním a pracovním řádům a k usnesením odborových svazů, a to jak ze strany zaměstnavatelů, tak i zaměstnanců.

Těmito opatřeními si sovětská moc zajistila loajalitu soudního aparátu a díky revolučním tribunálům měla zajištěnu aktivní obranu před nepřítelem, který by se snažil socialistické vedení odstavit od moci nebo revoluci zastavit či zbrzdit. Nepopiratelným faktem je zjednodušení a vybudování jednotného soudnictví, kdy došlo k odstranění dřívějšího množství různých soudů se zvláštními příslušnostmi. Tímto se stalo soudnictví přívětivější pro obyčejného laika. Dalším přínosem reorganizace soudnictví bylo zjednodušení odvolacího řízení, jako reakce na předchozí možnosti průtahů v řízení.

⁶⁵ MEČL, Josef, ZDOBINSKÝ, Stanislav. *Právo v revoluci...*, s. 55-7.

⁶⁶ PRŮŠA, Oldřich a kol. *Dějiny sovětského...*, s. 56-8.

3.1.8. Revoluční právní vědomí

Revoluční právní vědomí bylo v době válečného komunismu používáno zpočátku jako vodítko pro aplikaci dřívějších, nesovětských zákonů, později už i jako samotný pramen práva vybudovaný na základě revoluční spravedlnosti. Jako první tento pojem zakotvil dekret o soudu číslo jedna „Místní soudy rozhodují jménem Ruské republiky a v rozsudcích a rozhodnutích se řídí zákony svržených vlád jen potud, pokud nejsou zrušeny revolucí a neodporují revolučnímu svědomí a revolučnímu právnímu vědomí.“⁶⁷, jako aplikační pravidlo pro použití předrevolučního práva. Dekret přímo stanovil zákony, které se zrušují. Z logiky věci tedy vyplývá, že tyto nebylo možno užít vůbec, stejně tak i právní předpisy, jež rušily jiné předpisy. Dekret číslo dva obsahoval ustanovení týkající se zákonů v oblasti trestního a občanského práva, které se výslovně ponechávaly v platnosti, avšak určil povinnost řídit se nikoli formálně zákonem, ale spravedlností, případně použití formálnosti odůvodnit spravedlivým důvodem (např. užití institutu promlčení nebo prekluze). Konečně dekret č. 3. již stanovil revoluční právní vědomí jako obecně závazný pramen práva s povinností soudů jej užívat v trestních věcech.

Revoluční právní vědomí se vyvíjelo tak, jak se vyvíjelo sovětské zákonodárství. Čím více zákonodárných aktů bylo přijato, tím menší byl jeho význam. Největším problémem se stala samotná aplikace tohoto neurčitého právního pojmu. Každý jednotlivý interpret si jej mohl vyložit odlišně, což se samozřejmě stávalo, a to vedlo k právní nejistotě a nejednotnému rozhodování. Tento institut byl chápán jako přechodné východisko, jelikož nebylo možné zrušit a nahradit veškeré zákony tzv. svržených vlád. Největší význam mělo revoluční právní vědomí v oblasti práva trestního, kde hrálo svou úlohu po celou dobu období válečného komunismu až do účinnosti trestního kodexu, tj. do 1. 6. 1922.⁶⁸

3.2. Opatření válečného komunismu

3.2.1 Ekonomika válečného komunismu

Ekonomika válečného komunismu byla postavena na tezi, že kapitalismus, který vytváří zisk, je nespravedlivý, iracionální a tudíž i neefektivní. Při využití vhodné kombinace lidských a materiálních zdrojů by mělo dojít k jejich maximálnímu využití a

⁶⁷ MALÝ, Karel. *Prameny ke studiu...*, s. 24.

⁶⁸ MEČL, Josef, ZDOBINSKÝ, Stanislav. *Právo v revoluci...*, s. 92-8.

k dosud nevídané úrovni efektivity.⁶⁹ Politika válečného komunismu probíhala v letech 1917 – 1921 a obsahovala řadu opatření, jež měla zajistit absolutní kontrolu a řízení celého hospodářství státem. Po skončení války měla tato politika dále pokračovat až do zavedení socialismu v jeho čisté podobě. Až zjištění, jímž se ukázalo, že se tento experiment nezdařil podle očekávání, se tomuto období dostalo názvu válečný komunismus. Pilíři, na kterých byl postaven, se staly: znárodnění výrobních prostředků, zrušení soukromého sektoru, státem řízené rozdělování produkce, likvidace peněz a obchodu, jednotné plánování hospodářství a zavedení povinné pracovní povinnosti obyvatelstva. Tento pokus nebyl úspěšný a i sám Lenin ve svých spisech v druhé polovině roku 1921 přiznal, že: „Domnívali jsme se, nebo možná bude přesnější říci, že jsme neopodstatněně předpokládali, že proletářský stát bude v zemi malorolníků schopen organizovat a řídit státní produkci a distribuci zboží komunistickým způsobem. Život nám však ukázal, že jsme se mýlili.“⁷⁰ Po neúspěchu, který pro komunisty znamenal, přišlo uvolnění v některých oblastech ekonomiky a rekonstrukce zblázněného hospodářství v období známém jako Nová ekonomická politika.

3.2.2. Pracovní povinnost

Všeobecnou pracovní povinnost zavedla Ústava RSFSR z roku 1918, kdy v článku 18 vyhláší heslo: „Kdo nepracuje, ať nejí!“⁷¹ Tuto povinnost potvrzoval pracovní kodex, rovněž z roku 1918, a to ihned v první části. V období válečného komunismu se vláda musela potýkat s mnoha komplikacemi ve výrobě, zejména se stále se snižujícím množstvím pracovní síly ve městech a s neuspokojivou pracovní morálkou. Pokles dělníků pracujících v průmyslu nastal v roce 1918 a do roku 1921 se jejich počet snížil na polovinu. Produktivita práce se ve stejných letech propadla dokonce o sedmdesát procent.⁷² To mělo více příčin. Jednou z nich byl nedostatek potravin a s tím spojené cesty na vesnici ať už dočasné, kvůli směně zboží za jídlo, nebo dlouhodobé, s cílem najít si práci blíže ke zdroji zemědělských produktů. Dále taky branná povinnost a celkový pokles obyvatelstva. Na počátku roku 1918 mělo Rusko téměř 148 milionů obyvatel, v roce 1920 pak 141 milionů, v dalším roce 137 milionů a pouhých 135 milionů v roce 1922. Snížení populace způsobilo mnoho

⁶⁹ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 189.

⁷⁰ LENIN, Vladimír, Iljič. *Vybrané spisy II*. Praha: Svoboda, 1951. s. 686.

⁷¹ PRŮŠA, Oldřich a kol. *Dokumenty ke studiu...*, s. 33.

⁷² PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 196.

faktorů. Kolem dvou milionů životů bylo ztraceno v rámci bojů, další dva miliony nepřežily různé epidemie, rovněž dva miliony představují emigranti. Největší příčinou úmrtnosti se ale stal hladomor s počtem obětí kolem pěti milionů. Další činitel ovlivňující výrobu spočíval v tom, že úmrtností nejpostiženější kategorií představovali muži ve věku šestnáct až čtyřicet devět let.⁷³ Bolševická vláda se samozřejmě snažila s tímto nepříznivým stavem něco udělat, a přijala tedy následující opatření. Prvním dokumentem, který vláda schválila na jaře 1918, se stal dekret o přidělení práce, kterou nemohl nezaměstnaný odmítnout. Dalším dekretem, ze září 1918, byla bolševiky celá země prohlášena za vojenský tábor.⁷⁴ Podmínky v továrnách se podobaly podmínkám fronty a pracovníci byli v té době chápáni jako vojáci. Neomluvená absence v zaměstnání se považovala za dezerci a nedbalé nebo neuspokojivé pracovní výsledky za sabotáž. Formou mobilizačních dekretů se povolávaly celé kategorie profesí, jako například horníků, zemědělců, ale třeba i právníků a ty se pak posílaly na místa, kde jich bylo potřeba. Nejhorší práci, často nebezpečnou nebo ponižující, dostávali úkolem příslušníci třídy buržoazie, které kupříkladu kopaly zákopy. Fakticky byl zlikvidován trh práce a stát řídil veškeré přidělování pracovníků na určená místa. Tento systém bývá označován termínem militarizace práce. Ustanovením Rady dělnicko-rolnické obrany rovněž v září 1918, v jejímž čele stál Lenin, jako předseda vlády, na ni přešly všechny funkce státu včetně organizace hospodářství.⁷⁵

Se stále se zprísňujícími podmínkami se bolševici začali potýkat s problémy, které je dostaly k moci: dělnictvem organizovaným v odborech a stávkami proti neutěšeným pracovním podmínkám a nedostatečnému odměňování. Nenaplnilo se očekávání předních komunistů, kteří si dělníka představovali jako člověka se silnými morálními hodnotami a třídním uvědoměním, jenž bude pro vítězství revoluce dobrovolně trpět a dočasně se pro ni vzdá svého vlastního prospěchu. V období válečného komunismu přišlo se stávkami a stálými požadavky proletariátu rychlé vystřízlivění. Sovětské vedení si uvědomovalo, že musí odbory, v nichž se dělnictvo organizovalo nějak rozbít, či ovlivnit. Řešením se ukázalo přetransformování odborů na státní orgány s poukazem na to, že nový stát je státem dělníků, který jim slouží a jeho vůle je tudíž vůlí dělnictva. Z toho vyplývá, že dělník nemůže mít vlastní

⁷³ tamtéž, s. 378.

⁷⁴ JANÁČEK, František a kol. *V revoluci a po revoluci: Kapitoly z dějin leninské politiky*. Praha: Svoboda, 1967. s. 172 – 173.

⁷⁵ VLČEK, Eduard a kol. *Dějiny státu a práva socialistických zemí*. Praha: Svoboda, 1983. s. 42.

požadavky, jelikož jeho požadavky za něj určuje státní moc, a i když se mu to v daný okamžik nemusí zdát, jedná v jeho zájmu. Trocký se k této otázce vyjádřil ve smyslu, že při budování socialistického státu není úlohou odborů usilovat o lepší pracovní podmínky dělníků, což je úkolem politické reprezentace, nýbrž pečovat o jejich organizaci, vzdělávání a disciplínu. Je nutné, aby odbory s vládou spolupracovaly a pracovníky začlenily do jednotného ekonomického plánu.⁷⁶ Touto reorganizací odborů přišlo dělnictvo o možnost volby svých zástupců do odborů, protože napříště již byly odbory obsazovány shora, a také o možnost stávky, jelikož podle výše uvedené myšlenky by stávkovali sami proti sobě.

Nezdařeným pokusem se ukázal také experiment zavádění dělnické kontroly v letech 1917-1918, kdy značnou měrou přispělo kolektivní vedení nezkušených dělníků a odborářů k propadu výroby v průmyslu. Výhodiskem se stalo zavádění ředitelů zpět do vedoucích pozic jednotlivých závodů. I přes odpor dělníků, kteří v tomto institutu spatřovali jeden z hmatatelných úspěchů revoluce (zvláště po skončení občanské války), se začal plán naplňovat. V roce 1921 již devadesát procent podniků řídily jednotlivé osoby, z nichž mnoho paradoxně vykonávalo podobnou nebo stejnou funkci již před revolucí.

3.2.3. Naturální hospodářství a zásobování

Od prohlášení Ruska za vojenský tábor, se veškeré prostředky soustředily do rukou státu. Přednostně se zásobila armáda a zbytek byl rovnoměrně přerozdělován obyvatelům. V důsledku nedostatku veškerých statků však byly příděly minimální. Fakticky se tak zrušil princip peněžní ekonomiky, který byl nahrazen naturálním hospodářstvím řízeným státem. Tento způsob řízení se nakonec ukázal jako nevhodný, jelikož z důvodu nízké úrovně výrobních sil a jejich vysokých potřeb se nemohla výroba dále rozvíjet. Celý systém byl ekonomicky náročný a díky přebujelé byrokracii nezvládal pružně reagovat na měnící se potřeby. Pracovní morálka postavená na představě třídního uvědomění dělníků nebyla pro pracovníky dostatečným motivačním faktorem.⁷⁷ Kvůli nízkým přídělům jich začalo velké množství opouštět města a odcházet na vesnici v naději, že se tam snáze uживí, což dále prohlubovalo problém s množstvím pracovní síly. Spotřební zboží a potraviny se soustředily v rukou komisariátu zásobování, jenž je dále přerozděloval mezi občany.

⁷⁶ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 199.

⁷⁷ VLČEK, Eduard a kol. *Dějiny státu...*, s. 43.

Distribuční systém převzal síť spotřebitelských družstev, která tu existovala již před revolucí, a částečně se spoléhal na vlastní zaměstnance. Družstva se přejmenovala na spotřebitelské komuny a žadatelé o přídělky se museli stát jejími členy. Přídělový mechanismus spočíval na prokázání se příslušným průkazem. Těch existovalo několik druhů (podle povolání, případně příslušnosti k třídě).⁷⁸ Systém byl obyvatelstvem ve velkém měřítku zneužíván, což dokládají data komisariátu zásobování, podle nichž vydal v roce 1920 celkem 21,9 milionů přídělových průkazů pro městské obyvatele, zatímco reálný počet obyvatel zde v tuto dobu žijících byl pouhých 12,3 milionu.⁷⁹ Ke konci roku 1920 již přídělový systém zásoboval 38 z celkových 137 milionů obyvatel. Dekrety z října 1920 zavedly pro obyvatele služby zdarma. Stejně tak měly od tohoto data zdarma sovětské úřady telefon, telegraf a poštu. Od ledna 1921 pak už nájemci státních bytů neplatili nájemné.

Další velkou komplikací, s níž se bolševici nedokázali vyrovnat, se stal černý obchod, který se rozvinul v důsledku nedostatečného zásobování měst potravinami. Téměř každý obyvatel města se nějakým způsobem do černého obchodu zapojil. Z měst odjížděly každodenně tisíce takzvaných „baťohářů“. Tito lidé jezdili na vesnice se zbožím, které ukradli z továren, vyrobili v pracovní době, případně dostali přídělem. Tovární výbory takového chování často tolerovaly a některé dokonce výjezdy organizovaly. Jelikož dělníci strávili cestováním na vesnice spoustu času, chybělo v průměrný den v továrnách kolem třiceti procent zaměstnanců. V důsledku těchto příčin průmyslová výroba nadále klesala.⁸⁰ Předpoklad, že větší rozvoj naturálního hospodářství černý trh eliminuje, se ukázal lichým. Čím větším se stával sektor znárodněného hospodářství, tím větší byl i zakázaný soukromý sektor. Tento soukromý obchod závisel na státních přídělích, jelikož většina takto obchodovaného zboží měla původ u obyvatel, jež je dostali, případně zakoupili za symbolické ceny a dále je na černém trhu prodávali za cenu tržní, většinou směnným způsobem.

3.2.4. Průmysl a nacionalizace

Už před převzetím moci měli komunisté s ruským průmyslem velké plány. Jejich představy spočívaly v jednom řídicím a koordinačním centru, které bude proces výroby plánovat, čímž dojde k vyššímu využití potenciálu výrobní síly a

⁷⁸ Nejvyšší přídělky dostávali dělníci pracující v těžkém průmyslu, příslušníci bývalé buržoazie asi čtvrtinový příděl, přičemž tyto přídělové průkazy sloužily i Čekistům k identifikaci nespolehlivých osob.

⁷⁹ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 197.

⁸⁰ FIGES, Orlando. *Lidská tragédie...*, s. 571-2.

prostředků. Vzhledem k tomu, že první tři roky po revoluci zachvátila zemi občanská válka, se očekávání nenaplnila. Průmysl byl zcela podřízen potřebám fronty a úkoly sovětského hospodářství se změnil na udržení se u moci podmíněné vojenskými úspěchy. V důsledku války, ale i absence stimulu osobního prospěchu výrobců, nezadržitelně klesala výroba. V porovnání s předválečnou dobou se zahraniční obchod snížil z 2,9 miliard rublů v roce 1913 na 30 milionů v roce 1921.⁸¹ Na poli průmyslu byl vidět také obrovský útlum. Pokud budeme brát rok 1913 za stav, který se rovná stem procentům, pak hrubá produkce velkého průmyslu poklesla na 77 procent v roce 1917, na 35 procent v roce 1918, na 26 procent v roce 1919 a na 18 procent v roce 1920. U malého průmyslu byl pokles nižší, v roce 1920 stav odpovídal 43 procentům předválečné produkce.⁸²

Znárodňování hospodářství se zpočátku realizovalo nahodile podle současných potřeb. To se změnilo dekretem z června 1918 o znárodnění průmyslových podniků a železnic s kapitálem nad 1 milion rublů. Všechny závody byly konfiskovány bez náhrady. Nezůstalo ale pouze u velkého průmyslu, postupně během následujících šesti měsíců se ze soukromých do státních rukou nedobrovolně převedly střední a lehký průmysl, velkoobchod, maloobchod, družstva a posléze i živnosti a dílny zaměstnávající více než pět pracovníků.⁸³ Koncem roku 1920 již Nejvyšší rada národního hospodářství kontrolovala 37 tisíc podniků se dvěma miliony pracovníků, přičemž téměř 14 procent z nich mělo pouze jednoho zaměstnance a téměř polovina žádné mechanické vybavení.⁸⁴ Pozdější vývoj ukázal, že pro organizaci a správu tak velkého množství, byl takto rychlý způsob nacionalizace přehnaný. Výsledkem nebyl rozvoj výrobních kapacit, ale právě naopak, jeho propad. Pro bolševiky mohlo být útěchou alespoň splnění druhotného cíle, a to likvidace ekonomických pozic buržoazní opozice.⁸⁵

3.2.5. Organizace zásobování a průmyslu

Nejvyšším orgánem centrálního řízení průmyslu a zásobování se 2. prosince 1917 stala Nejvyšší rada národního hospodářství, jejímž úkolem bylo centrální organizování hospodářství, státních financí, sjednocování a koordinování činností

⁸¹ TROCKIJ, Lev, Davidovič. *Zrazená revoluce: Co je SSSR a kam spěje*. Brno: Doplněk, 1995. s. 62.

⁸² BUBNOV, Andrej a kol., přeložil BOREK, Vlasta. *Dějiny Ruska: Dějiny občanské války v Rusku 1917-1921*. Praha: nakladatelství K. Boreckého, 1932. s. 21.

⁸³ MALIA, Martin. *Sovětská tragédie...*, s. 140.

⁸⁴ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 194.

⁸⁵ JANÁČEK, František a kol. *V revoluci...*, s. 163.

ústředních i místních hospodářských i kontrolních institucí.⁸⁶ Úřad svou působnost dělil, a to jak vertikálně, tak i horizontálně. Vertikálním dělení vznikly orgány rady, kterými byly glavky a centry. Ty odpovídaly za jednotlivé průmyslové odvětví. Dále se úřad dělil horizontálně podle oblastí. Tento systém představoval obrovskou byrokracii. Příkladem může být Glavanil, glavka odpovídající za benzenový průmysl, ve které bylo zaměstnáno padesát úředníků, jenž dohlížel na jedinou továrnu se sto padesáti dělníky.⁸⁷

3.2.6. Zemědělství a prodrazvorstka

Situace v Rusku, co se struktury obyvatel týče, se oproti Marxovým dílům o komunismu diametrálně lišila. Předpoklad většiny proletariátu ve státě byl naprosto nedostižitelný, jelikož v této době tvořilo dělnictvo pouze dvě, zatímco rolnictvo kolem osmdesáti procent. Z důvodu ngramotnosti velké části této skupiny občanů a jejich značnému ovlivnění církví však nebyly, až na výjimky politicky organizovanou silou. To si Lenin s bolševiky dobře uvědomovali a již v létě 1917 začali rolníkům pod heslem všechnu půdu rolníkům slibovat jejich největší sen, a to obdělávání vlastního pole. Z hlediska dlouhodobého však měli komunisté jiný cíl než většina rolníků. Už od počátku zastávali nutnost kolektivizace zemědělství s vidinou mnohem větší produkce. Myšlenka komunismu byla pro tuto specifickou část obyvatel pozměněna tak, že vykořisťované dělníky nahradili chudí rolníci a kapitalisty bohatí kulaci, kteří dle Lenina vykořisťovali ostatní rolníky námezdními pracemi. Dekretem o půdě bylo na konci roku 1917 zrušeno statkářské vlastnictví půdy a jednotlivé občiny začaly s vyvlastňováním.

Zásadní obrat přinesl rok 1918. Rusko tím, že přišlo o Ukrajinu, velkou zásobárnu obilí, dále z důvodu vypuknutí občanské války a tuhé předcházející zimy, procházelo obdobím, kdy bolševické vedení muselo řešit obrovský problém s nedostatkem potravin a potencionálním hladomorem. Existenčně důležité bylo zajištění dodávek pro armádu, ale také do velkých měst, kde byla koncentrována vládní moc. Prvním opatřením, které k tomuto cíli vedlo, byla aplikace zákona předcházející prozatímní vlády o povinném prodeji přebytků obilí státu. Výkupní ceny obilí byly však velmi podhodnocené a rolníci, tak neměli zájem svou produkci takto pod cenou prodávat. Například v srpnu 1918 byla oficiální výkupní cena stanovena

⁸⁶ tamtéž, s. 144.

⁸⁷ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 194.

na 1 rubl za kilogram, ale na volném trhu v Moskvě se dal prodat za cenu osmnácti a v Petrohradě dokonce dvaceti šesti rublů.⁸⁸ Stát, jenž v této době neměl dostatečné prostředky na ekvivalentní směnu jiných statků, se proto v květnu 1918 rozhodl k zavedení zásobovací diktatury a obilného monopolu. Každý výrobce byl zavázán k odevzdání přebytků, ponechat si mohl jen příděl pro svou vlastní spotřebu a osivo. Toho, kdo zásoby zatajoval, prohlásili bolševici nepřitelem lidu. Komplikovaným se ukázalo zajištění donucení a dohledu nad faktickým vydáváním, jelikož moc komunistů nad vesnicí byla ryze formální. Podle průzkumu z roku 1919 žilo na vesnici ve středním Rusku pouze 1585 členů strany.⁸⁹ Vzhledem k tomu, že problém s potravinami musel být vyřešen za každou cenu, rozhodlo vedení k přistoupení k násilnému výběru pomocí dělnických zásobovacích oddílů a výborů vesnické chudiny. Ekonomické hledisko, nutnost zásobit města potravinami a uchránit je tak před hladomorem, předcházení rozvratu a bídy- to byly jistě ty největšími motivy k násilnému řešení otázky, což uvádějí někteří autoři.⁹⁰ Jiní ovšem uvádí i další zájem, a to převzetí moci a kontroly nad vesnicí. V květnu 1918 hovořil předseda ústředního výkonného výboru Jakov Sverdolov o jeho nejdůležitějších úkolech: „*Lze konstatovat, že sovětská revoluční moc je dostatečně silná ve velkoměstech (...), ale to samé se nedá říci o vesnici. Z tohoto důvodu se musíme vážně zabývat otázkou rozdělení vesnice, otázkou vytvoření dvou protikladných a nepřátelských sil na vesnici. Pouze tehdy, až se nám podaří rozpoltit vesnici na dva nesmiřitelné tábory, rozlít stejnou občanskou válku, která v nedávné minulosti zachvátila velkoměsta (...) až tehdy budeme smět prohlásit, že pro vesnici uděláme to samé, co děláme pro velkoměsta.*“⁹¹ S tímto souvisí problém vysvětlení slova kulak, jenž byl oním kapitalistou a třídním nepřitelem na vesnici. Dle dobových statistik bylo na vesnici kolem dvou procent nejbohatších lidí, kteří ve velkém měřítku využívali námezdní pracovní síly. Ti tak mohli být označováni za pravého kulaka vykořisťující pracující třídu při honbě za vlastním ziskem. Další čtyři procenta obyvatel tvořily nejchudší vrstvu. Většinu, celých devadesát šest procent, tvořila střední vrstva rolnictva povětšinou pracující na menších pozemcích s využíváním vlastní rodinné pracovní síly, výjimečně s najatou výpomocí.⁹² Absolutně odlišnou statistiku však vydala

⁸⁸ tamtéž, s. 203.

⁸⁹ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 203.

⁹⁰ viz JANÁČEK, František a kol. *V revoluci...*, s. 164-170.

⁹¹ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 204.

⁹² tamtéž, s. 204-5.

bolševická strana, podle níž žilo na vesnici sedmdesát pět procent chudých, patnáct procent obyvatel náležejících do střední vrstvy a deset procent kulaků. Za kulaka byl navíc označen každý rolník nesouhlasící se zavedeným systémem povinného výkupu přebytků.⁹³ Těchto rolníků byla celá řada, jelikož jak vyplývá z dokumentů Čeky, došlo v této době ke 245 povstáním.

Z důvodu obrovské inflace se už v srpnu dekretem o povinné směně zboží v obilných zemědělských oblastech upustilo od povinného výkupu a zavedení nahrazujícího opatření představovaného naturální směnou nezemědělských výrobků za zemědělské. Stanovila se podrobná pravidla směny a nově se pravidla týkala i jiných základních potravin. Znehodnocenými penězi mohli nadále platit již jen příslušníci vesnické chudiny a vesnického proletariátu. Dalším opatřením, které se ale nakonec nerealizovalo, byla naturální daň, jež měla jednak zajišťovat zásobování města zemědělskou produkcí a jednak zmenšovat majetkové rozdíly obyvatel vesnice.⁹⁴

Zemědělci, kterým se nelíbilo povinné odvádění všech přebytků vlastní výroby, reagovali na situaci z jejich pohledu logickým řešením. Začali osévat menší plochy s přesvědčením, že pokud nebudou žádné přebytky mít, nemohou o nic přijít. S tímto svérázným způsobem souviselo zmenšení produkce ještě umocněné odváděním hospodářských zvířat pro vojenské účely na frontu. Produkce klesla v roce 1920 oproti předválečnému roku 1913 na kritickou hodnotu pouhých padesáti procent.⁹⁵ Reakce ze strany vládnoucí garnitury na sebe nenechala dlouho čekat. Stalo se tak v lednu 1919, kdy bylo na všeruské poradě zásobovacích orgánů rozhodnuto, že povinné odevzdávání přebytků je jediný způsob ochrany měst před hladomorem. Navrženým dekretem o rozpisu celkového množství obilnin, píce a tvrdých krmiv, schváleným již 11. ledna téhož roku se předepisovalo množství zemědělských výrobků, jež mají být odvezeny z jednotlivých zemědělských gubernií. Gubernské zásobovací výbory určily, kolik produkce odvedou újezdy, ty stanovily plány pro volnosti, které dále povinnost přerozdělovali mezi vesnické sověty a ty nakonec mezi jednotlivé rolnické statky a hospodářství. Během let 1919 a 1920 se postupně povinnost odvádět zemědělské přebytky rozšířila i na maso, brambory a ostatní základní potraviny. Během roku 1920 se přijalo usnesení o osevních výnosech a

⁹³ tamtéž, s. 204-5.

⁹⁴ více viz.: LENIN, Vladimír Iljič. *Vybrané spisy II. ...*, s. 674–703.

⁹⁵ FEĎKIN, G., I. *O vedoucí úloze VKS(b) ve vývoji sovětského socialistického práva*. Praha: Orbis, 1951. s. 7.

plánech osevu, kterým byl do praxe zaveden stejný systém pro rozepisování osevu dle ústředního plánu.⁹⁶ Tomuto opatření, jež mělo za cíl plánování potravinové výroby shora, se zkráceně říkalo metoda prodrazvjorstky.

3.2.7. Otázka peněz

Jedním z hlavních cílů nové vlády bylo zrušení peněz, jako představitele kapitalismu a největšího nepřítele pro rozvoj socialismu. Tvůrcům nového hospodářství bohužel chybělo jakékoliv ekonomické vzdělání a čerpali výhradně ze socialistické literatury. Jelikož jejich experimenty nebyly nikdy vyzkoušeny v žádném měřítku, měly pro ekonomiku živící přes sto milionů lidí dalekosáhlé důsledky. Likvidaci peněz měla přinést obrovská inflace nastartovaná záměrným tiskem velkého množství nových peněz. V roce 1917 byly v oběhu carské rubly a peníze tisknuté prozatímní vládou v celkové hodnotě 19,6 miliardy rublů. Inflace se týkala jen posledně jmenovaných, které bolševici tiskly až do roku 1919, kdy započaly s tiskem vlastní měny, účetních žetonů. V tomto období bylo v oběhu již 61,3 miliardy rublů a ceny stouply na patnáctinásobek. V květnu dostala státní banka povolení k tisku tolika množství peněz, kolik bude potřeba. Počet rublů v oběhu se pak dramaticky zvyšoval, kdy na konci roku 1919 jejich počet narostl na 225 miliard, v roce 1920 už na 1,2 bilionu, v roce 1921 na 16 bilionů a konečně ke konci roku 1922 na astronomické 2 kvadriliony. Celkový poměr cenových hladin v roce 1913 a 1922 byl jedna ku sto miliónům.⁹⁷ To vedlo k odmítání peněz a zavedení jiných náhrad způsobilých ke směně, především chleba a soli, což znamenalo návrat k barterovému obchodu.

3.2.8. Čeka a Rudý teror

Formální úprava práva, jak vyplývá z předchozích odstavců, byla v sovětském Rusku na velmi vysoké úrovni, což ale nekorespondovalo s faktickým stavem. Čeka, jako hlavní nástroj Rudého teroru (pojem označující násilí páchané bolševickou mocí na civilním obyvatelstvu) byla založena v prosinci 1917. Čelní představitelé vlády omlouvali teror jako nezbytnost a nutnost a jako reakci na tzv. Bílý teror a zahraniční intervenci, čemuž ale odporuje právě datum založení tohoto orgánu, které tomuto předchází. Založena byla zpočátku jako tajná organizace pod oficiálním názvem Mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí a sabotáží. Strukturou a organizací se

⁹⁶ JANÁČEK, František a kol. *V revoluci...*, s. 167.

⁹⁷ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 192-3.

podobala carské tajné policii, avšak disponovala daleko rozsáhlejšími pravomocemi. Čekisty vybírali komunisté záměrně z neruského obyvatelstva z důvodu, aby při své činnosti převážně násilného charakteru nebyli svázáni příslušností a soucitem k ruskému národu a dokázali vykonávat tvrdá opatření. Do čela byl ustaven Felix Dzeržinskij původem Polák vychovávaný v duchu polského nacionalismu (jenž byl postaven na odporu k Rusům). Moc této instituce od jejího počátku výrazně rostla. Svého vrcholu dosáhla po neúspěšném atentátu na Lenina v září 1918 na základě dekretu o rudém teroru. Zpočátku měly být osoby podezřelé z kontrarevoluční činnosti předávány revolučním tribunálům, ale později se organizace stala policejním orgánem, prokurátorem a soudem v jednom. Obviněný neměl možnost řádné obhajoby. Zároveň byla v podstatě nezávislá, jelikož podléhala pouze politbyru bolševické strany a stála mimo vliv lidového komisariátu spravedlnosti.⁹⁸ Terorizování obyvatelstva znamenalo masové popravy nebo hromadné odvozy nepřátel revoluce do koncentračních táborů. Nejednalo se však pouze o osoby, které protivládní činnost připravovaly a konaly, ale i o osoby, u nichž hrozilo potencionální nebo domnělé nebezpečí. Toto dokládají i citace vysokých komunistických představitelů. Krylenko, úředník komisariátu spravedlnosti, k tomuto později řekl: „Musíme popravovat nejenom viníky. Popravy nevinných udělají na široké masy ještě větší dojem.“⁹⁹ Další, kdo se vyjádřil ve stejném duchu, byl Zinověv, jenž ve svém projevu na shromáždění komunistů v září uvedl: „Musíme sebou vzít devadesát milionů ze sta milionů obyvatel sovětského Ruska. Co se týče ostatních, nemáme jim co říci. Musí být vyhlazeni.“¹⁰⁰ Postupem času měla Čeka stále větší vliv a v roce 1920 už prakticky fungovala jako nezávislý orgán. Své členy měla ve všech organizacích a její činnost se již netýkala jen státní bezpečnosti, ale všech odvětví státem řízeného hospodářství jako například dohled nad železničními transporty nebo rekvírování obilí. Počet jejích členů se výrazně zvyšoval, v roce 1920 jich měla už kolem čtvrt milionu. Jeden z důležitých úkolů, provoz koncentračních táborů, zajišťoval levnou pracovní sílu. Oběti Rudého teroru se pouze odhadují, a to od padesáti do sto čtyřiceti tisíc. Podle názorů samotných představitelů Čeky se teror stal naprosto nezbytným prostředkem k záchraně revoluce. Toto tvrzení je velmi pravděpodobné, jelikož na podzim 1918, když období teroru započalo, již komunistickou vládu

⁹⁸ PIPES, Richard. *Dějiny ruské...*, s. 213-22.

⁹⁹ tamtéž, s. 218.

¹⁰⁰ tamtéž, s. 219.

odmítaly dvě třetiny populace. Tento drastický způsob spojený s vyvoláváním strachu z represí u většiny obyvatelstva se neminul účinkem. Lidé, kteří nyní měli obavy o vlastní život, se raději politicky neangažovali a řídili se heslem, přizpůsob se, nebo zemři. Funkci Čeky nejlépe vystihuje počet jejích obětí. Z celkového počtu 1,75 milionů popravených osob připadlo na tuto organizaci plných 44 procent. Ostatní represivní složky odsoudily k smrti pouhý zlomek. Na lidové soudy připadlo 24 procent, na vojenské revoluční tribunály 12 procent a na revoluční tribunály 9 procent mrtvých.¹⁰¹ Bohužel režim za chování svých vůdců zaplatil velmi draho, neboť tímto způsobem popřeli zásady, na kterých byl komunismus postaven a stejně tak pošlapali veškerá práva, jež svými právními akty bolševici zakotvili.

¹⁰¹ SCHROEDER, Fridrich, Christian. *Hlavní etapy vývoje sovětského práva. In: Tři studie z novodobých dějin ruského práva.* Praha: Ediční středisko PF UK, 1994. s. 12.

Závěr

Jako pravdivé se ukázalo tvrzení, že bolševický režim přijal řadu právních předpisů, které byly často v rozporu s mimořádnými opatřeními válečného komunismu. Základní občanská práva a svobody negoval Rudý teror a jeho hlavní vykonavatel, organizace Čeka, přičemž stejně tak tento orgán popíral funkci soudnictví, když většinu odsouzených tvořily právě jeho oběti. Výdobytky přijaté v pracovním právu se v důsledku militarizace práce neuplatňovaly. V oblasti trestního práva se ukázalo jako problémové zavedení revolučního právního vědomí, které mělo za následek nejednotné rozhodování v totožných věcech. Příčinou byla možnost značného volního uvážení jednotlivých soudců a jejich rozdílná interpretace tohoto pojmu.

Jaká opatření válečného komunismu fungovala, a která naopak nikoli, si uvědomíme při jejich rozčlenění do dvou skupin podle cíle, jehož jimi mělo být dosaženo. Funkci likvidace opozice a udržení se u moci splnily jednotlivé instituty spolehlivě. Odloučením církve od státu a převedením otázek rodinného práva pod státní správu se významně omezila moc duchovenstva a církevních orgánů. Nacionalizací hospodářství a zavedením pracovní povinnosti se odstranily bohaté vrstvy obyvatelstva a společnost se tak stala homogenním společenstvím. Reformou justice a zavedením represivního orgánu státní moci, Čeky, si sovětská moc zajistila loajální aparát, jenž se násilným způsobem vypořádal s opozičními myšlenkami a třídními nepřáteli. Z tohoto hlediska byly kroky bolševiků nanejvýš účinné. Druhá skupina opatření, přijatých v tomto případě s úkolem zvýšení kapacity ekonomiky Ruska, pak již takový úspěch neměla. Povinnost odevzdávání zemědělských přebytků na vesnici způsobila menší produktivitu a tudíž nedostatek potravin v celé zemi. Centrální plánování a distribuce v oblasti průmyslu a zemědělství a s tím spojené zavedení přebujelé byrokracie mělo za následek dramatický pokles výroby. Likvidace peněz záměrným tiskem s důsledkem hyperinflace a nahrazení obchodu naturálním hospodářstvím, vedlo z důvodu všeobecného nedostatku k černému obchodu. Z výše uvedeného vyplývá, že ekonomické prostředky přijaté komunisty se naprosto minuly účinkem a znamenaly pro Ruské hospodářství fatální následky.

Ekonomické důsledky vedly k nutnosti odstoupit od záměru zavést v Rusku čirý socialismus, kdy prostředky měly být rozdělovány podle potřeb obyvatel. Filozofie počítala s třídním uvědoměním, kdy pracovníci budou upřednostňovat celospolečenské zájmy před vlastním osobním prospěchem. Naprosto ignorovala přirozené lidské sobecké vlastnosti, jako lenost a závist. Zhroucení systému hospodářství tak donutilo představitele moci k uvolnění poměrů a restaurování funkce peněz v následujícím období Nové ekonomické politiky.

Bibliografie

Primární zdroje

1. KRECHLER, Vladimír a kol. *Sovětské ústavy*. Praha: Svoboda, 1979. 317 s.
 - 1.1. Ústava (základní zákon) Ruské socialistické federativní republiky, 10. července 1918. s. 23-53.
2. MALÝ, Karel. *Prameny ke studiu dějin státu a práva socialistických zemí: část I.: SSSR 1917 – 1945*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977. 132 s.
 - 2.1. Dekret o soudu, s. 23-4.
 - 2.2. Vedoucí zásady trestního práva RSFSR, s. 65-8.
3. PRŮŠA, Oldřich a kol. *Dokumenty ke studiu sovětského státu a práva*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 326 s.
 - 3.1. Kodex zákonů o práci RSFSR, s. 218-22.
 - 3.2. Kodex zákonů o matrikách, manželském, rodinném a poručenském právu RSFSR, s. 193-203.
 - 3.3. Dekret o rozvodu, s. 190-1.
 - 3.4. Dekret o občanském sňatku, dětech a vedení matrik, s. 191-3.
 - 3.5. Dekret o zrušení dědictví, s. 146-7.
4. PRŮŠA, Oldřich. *První sovětské ústavy*. Praha: Orbis, 1952. 212 s.
 - 4.1. Dekret o půdě, s. 84.
 - 4.2. Občanům Ruska, s. 78.
 - 4.3. Dělníkům, vojákům a rolníkům, s. 79-80.
 - 4.4. Dekret o míru, s. 81-3.
 - 4.5. Deklarace práv pracujícího a vykořisťovaného lidí, s. 95-7.
 - 4.6. Dekret o odluce církve od státu a školy od církve, s. 90-2.

Sekundární zdroje

1. ARAGON, Luis, přeložil LIEHM, Antonín, Jaroslav. Souběžné dějiny: *Dějiny SSSR v letech 1917 – 1941*. Praha: Mladá fronta, 1966. 416 s.
2. BUBNOV, Andrej a kol., přeložil BOREK, Vlasta. *Dějiny Ruska: Dějiny občanské války v Rusku 1917-1921*. Praha: nakladatelství K. Boreckého, 1932. 610 s.

3. BUCCHARIN, Nikolaj, PREOBRASCHENSKY, Evgenij. *Abeceda komunismu*. Chicago: Dělnický kroužek, 1921. 117 s.
4. FEĎKIN, G., I. *O vedoucí úloze VKS(b) ve vývoji sovětského socialistického práva*. Praha: Orbis, 1951. 78 s.
5. FIGES, Orlando. *Lidská tragédie: Ruská revoluce 1891-1924*. Praha-Plzeň: Beta-Dobrovský, Ševčík, 2000. 837 s.
6. SCHROEDER, Fridrich, Christian. *Hlavní etapy vývoje sovětského práva*. In: *Tři studie z novodobých dějin ruského práva*. Praha: Ediční středisko PF UK, 1994.
7. JANÁČEK, František a kol. *V revoluci a po revoluci: Kapitoly z dějin leninské politiky*. Praha: Svoboda, 1967. 299 s.
8. KEENE, Jennifer D. *World War I*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2006.
9. LENIN, Vladimír, Ilič. *Vybrané spisy II*. Praha: Svoboda, 1951. 835 s.
10. MALIA, Martin. *Lidská tragédie: Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*. Praha: Argo, 2004. 566 s.
11. MEČL, Josef, ZDOBINSKÝ, Stanislav. *Právo v revoluci*. Praha: Lidové nakladatelství, 1970. 176 s.
12. MOYNAHAN, Brian. *Rusko 20. století: Dějiny slovem i obrazem*. Praha: Svoboda, 1995. 320 s.
13. PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva*. Praha: C. H. Beck, 2000. 108 s.
14. PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny státu a práva socialistických zemí I.: Dějiny státu a práva SSSR 1917 – 1945*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975. 140 s.
15. PIPES, Richard. *Dějiny ruské revoluce*. Praha: Argo, 1998. 396 s.
16. PRŮŠA, Oldřich a kol. *Dějiny sovětského státu a práva*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 259 s.
17. REIMAN, Michal. *Ruská revoluce: 23. únor – 25. říjen 1917*. Praha: Naše vojsko, 1967. 322 s.
18. ŠESTAKOV, Andrej, Vasiljevič, přeložily FUNDOVÁ, Daniela, POTÁČOVÁ, Daniela. *Dějiny SSSR*. Praha: Vydavatelství Svazu československo-sovětského přátelství, 1952. 150 s.
19. ŠVANKMAJER, Milan a kol. *Dějiny Ruska*. 3. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. 650 s.

20. TROCKIJ, Lev, Davidovič. *Zrazená revoluce: Co je SSSR a kam spěje*. Brno: Doplněk, 1995. 263 s.
21. VLČEK, Eduard a kol. *Dějiny státu a práva socialistických zemí*. Praha: Svoboda, 1983. 355 s.
22. VLČEK, Eduard, SCHELLE, Karel. *Právní dějiny 3: Státy střední a východní Evropy*. Brno: Doplněk, 1998. 430 s.
23. VOLKOGONOV, Dmitrij. *Lenin: počátek teroru*. Liberec: Dialog, 1996. 398 s.

Shrnutí

Diplomová práce se zabývá tématem válečného komunismu, jímž se nazývá období od roku 1917 do roku 1921 v sovětském Rusku. V první kapitole jsou rozebrány historické determinanty, které vedly k předmětnému období. Jedná se o rychlý exkurz do ruské historie, vysvětlení vzniku a organizace bolševické strany, analýza role Ruska v první světové válce a popis Únorové revoluce. Další kapitola se již zabývá samotným obdobím válečného komunismu, především filozofií, na níž byl postaven a dále dvěma hlavními událostmi, jež jej formovaly, a to Říjnovým převratem a přebíráním moci komunisty a následnou občanskou válkou. Poslední kapitola objasňuje jednotlivé aspekty válečného komunismu. První skupinou je právo a normotvorba. Na základě výzkumu primárních pramenů jsou postupně v jednotlivých podkapitolách rozebrána právní odvětví, od ústavního přes pracovní, občanské, rodinné, dědické až k trestnímu právu a organizaci justice. Zvláštní pozornost je věnována revolučnímu právnímu vědomí, důležitému právnímu institutu válečného komunismu. Druhou skupinou jsou opatření přijatých v tomto období z důvodu mimořádných okolností, jež často nekorespondovala, respektive jen zřídka nebyla v přímém rozporu s právními předpisy výše uvedenými. Mezi tato opatření patří pracovní povinnost, militarizace práce, znárodňování, likvidace soukromého vlastnictví, odstranění peněz a zavedení naturálního hospodářství, které bylo stejně jako výroba v průmyslu i zemědělství a následná distribuce centrálně řízena státem.

Abstract

The topic of this thesis is War Communism, which refers to a period of time in Soviet Russia from the year 1917 to the year 1921. The first chapter analyzes the historical determinants which led to the particular period. This includes a brief excursion to the Russian history, clarification of establishment and organization of the Bolshevik Party, analysis of the role of Russia in the World War I, and description of The February Revolution. The next chapter deals mainly with the philosophy on which the period of War Communism was built and with two main events which formed it, namely the October Uprising and taking of power by communists which was followed by the civil war. The last chapter clarifies the individual aspects of War Communism. The first aspect contains the law and rule making. The subchapters analyze various legal sectors, including constitutional, labor, civil, family, inheritance, and criminal law, and organization of justice. Special attention is dedicated to the revolutionary legal consciousness, an important legal institution of War Communism. The second aspect includes measures which were taken at that period on grounds of exceptional circumstances and which often did not correspond, or rather were rarely not in the direct conflict with aforementioned legislation. These measures include the obligation to work and militarization of labor, nationalization and liquidation of personal assets, elimination of money and connected subsistence farming which was centrally managed by the state together with industrial production, agriculture, and following distribution.

Klíčová slova

Bílá armáda

bolševici

Centrální mocnosti

centrální plánování

Čeka

dělnická diktatura

demonstrace

Dohodové mocnosti

inflace

kapitalismus

komunismus

monopol moci

nacionalizace

naturalizace hospodářství

povstání

pracovní povinnost

prodrazviorstka

proletariát

průmysl

převrat

revoluce

revoluční právní vědomí

revoluční tribunály

Rudá armáda

Rudý teror

socialismus

sověty

stávka

třídní společnost

zemědělství

Keywords

White army

Bolsheviks

Central powers

central planning

Cheka

laborers' dictatorship

demonstration

Triple Entente

inflation

capitalism

communism

monopoly power

nationalization

naturalization economy

uprising

obligation to work

prodrazviorstka

proletariat

industry

putsch

revolution

revolutionary legal consciousness

revolutionary tribunals

Red army

Red Terror

socialism

Soviets

industrial action

class society

agriculture